

მეტი ტიპის კონსტრუქციის ევოლუციისათვის ქართულში

საკითხი ეხება თანამედროვე ქართულში საკმაოდ გავრცელებულ ვინც/რაც/სადაც... (არ) უნდა იყოს ტიპის გამოთქმას.

აღნიშნული გამოთქმა გვხვდება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში. თავისი მოდალური შინაარსითა და კონსტრუქციული სიმყარით იგი უფრო ჩართულ სიტყვა-გამოთქმებს უახლოვდება, მაგრამ მისი, როგორც დამოკიდებული წინადადების, სინტაქსური ძალა უმრავლეს შემთხვევაში საგრძნობია და მთავარ წინადადებასთან კავშირიც — სათანადოდ გაფორმებული.

ამ ტიპის წინადადებებს დათმობით დამოკიდებულ წინადადებებს უწოდებენ, რადგანაც მიანიშნებენ ისეთ მოქმედებაზე, რომლის მიხედვითაც მთავარ წინადადებაში გადმოცემული ამბავი საერთოდ მოსალოდნელი არ არის, მაგრამ აღებულ კონკრეტულ შემთხვევაში შესაძლებელია¹. ამგვარი წინადადება „გამოხატავს არა რეალურად არსებულ შემთხვევებულ პირობას, არამედ შესაძლებელ დაშვებას იგიეთი პირობისას, რომელიც ჩვეულებრივ ზღვარდაუდებელია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ის მაინც ვერ დააბრკოლებს იმ მოქმედების შესრულებას, რაზეც მთავარ წინადადებაშია ლაბარაკი“². ზოგი მკვლევარი მათ თუმცაობითსაც უწოდებს³.

განსახილველი შესიტყვების მთავარი სემანტიკური ნიშანი არის კატეგორიულობა. მთავარი წინადადებით გადმოცემულია მოსაუბრის კატეგორიული გადაწყვეტილება, დამოკიდებულება რაიმე საქმის შესრულებასთან დაკავშირებით ან უკიდურესი მაქსიმალიზში რაიმე მოვლენის შეფასებისას. ამ კატეგორიულობის ხაზგასმა ხდება დამოკიდებული წინადადებით, რომლის საშუალებითაც გამოირიცხება ალტერნატიული მოქმედების დაშვების შესაძლებლობა.

1 ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, თბ., 1968, გვ. 108.

2 ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988, გვ. 396.

3 ი. იმნაიშვილი, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის საკითხები, ვურნალი „ციცხარი“, № 9, 1970, გვ. 134.

აღნიშნულ გამოთქმათა სტრუქტურა საკმაოდ მკაცრადაა განსაზღვრული. ზმნა კავშირებითი კილოს ნაკვეთისაა: გამოიყენება აწმყოს კავშირებითი, ძალიან იშვიათად — მყოფადის კავშირებითი, II კავშირებითი და II თურმეობითი. ზმნასთან შემთხვევათა აბსოლუტურ უმრავლესობაში უნდა ნაწილაკია დაკავშირებული, შედარებით იშვიათად — გინდა (რაგინდ). გამოთქმის აუცილებელი კომპონენტია კითხვითი სიტყვები, რომლებიც -ც ნაწილაკის საშუალებით მიმართებით ნაცვალსაბელებად ან ზმნისართებად არიან ქცეულნი. -ც ნაწილაკის არსებობა გამოთქმაში აუცილებელია. მისი ადგილიც განსაზღვრულია. იგი უსწრებს უნდა ნაწილაკს — უმეტესად დეერთვის კითხვით სიტყვას. თუ გამოთქმაში უნდა ნაწილაკის წინ ჩაერთვის რაიმე სიტყვა (ძირითადად ვითარების ზმნისართი, სხვადასხვა სახის დამატებები...), მაშინ -ც ნაწილაკმა კითხვითი სიტყვიდან შეიძლება გადაინაცვლოს ამ სიტყვაზე. კითხვით სიტყვას შესიტყვებაში ყოველთვის თავიიდური პოზიცია უკავია.

აღნიშნული შესიტყვება უპირატესად უსწრებს მთავარ წინადადებას ან მის შუაშია მოქცეული. მთავარი წინადადების მომდევნო პოზიციაში იგი ძალიან იშვიათად გვხვდება.

შედარებით არამყარი მდგომარეობა ამ გამოთქმაში აქვს არ ნაწილაკს. თუკი ეს ნაწილაკი საერთოდ გამოთქმაში იქნება, მაშინ მას უშუალოდ უნდა ნაწილაკის წინაშეაღი პოზიცია უკავია.

სპეციალისტთა ყურადღებას გამოთქმა ძირითადად სწორედ არ ნაწილაკის ქონა-უქონლობით იბყრობს. ამ გამოთქმის შესახებ ახრი ერთსულოვანია: შესიტყვებაში არ ნაწილაკი ზედმეტია*. მისი მქონებლობა რუსულის გავლენას მიეწერება და სალიტერატურო ქართულისათვის არამართებულადაა მიჩნეული.

დაიბეჭდა რამდენიმე წერილი თუ მოკლე შენიშვნა, მაგრამ ბრძოლა არ ნაწილაკის წინააღმდეგ თათქმის უშედეგო აღმოჩნდა. თანამედროვე ქართულში საგრძნობა მისი გავრცელებულობა. ზედაპირული დაკვირვებით, არ ნაწილაკის შემცველი გამოთქმები გაცილებით სჭარბობენ უნაწილაკო გამოთქმებს. ამ ვითარებამ საჭირო გახდა საგანგებოდ შესწავლილიყო გამოთქმის გრამატიკულ-სემანტიკური სტრუქტურა და მოძებნილიყო არ ნაწილაკის ამ სიცოცხლისა და ბრძოლის-უნარიანობის საფუძველი.

4 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II ნაწილი. სინტაქსი. 1948, გვ. 163—164; ლ. კვაჭიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 400; ი. ამნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 139.

პირველყოვლისა, გავიხსენოთ რამდენიმე ტიპობრივი შესიტყვება.

ა) არ ნაწილაკის გარეშე წარმოდგენილი შესიტყვებები:

რომელი საგანიც უნდა ვიტაცებდეს, რომლის ღრმად შესწავლა და პროფესიად არჩევასაც უნდა აპირებდე, სულ ერთია, ქართული ენისა და ლიტერატურის გაცვეთილები მაინც სხვაგვარად გეყვარება („თბილ.“); რაოდენ გამოცდილიც უნდა იყო, მაკრად ინდივიდუალურია ყველაფერი („თბილ.“); ფოტო ძალიან თხელი სელის ქსოვილი აღმოჩნდა და რაც უნდა გულმოდგინედ დაგვთვალაიერებინათ, ცალკეულ ძაფებს ვერ დაინახავდით („ახ. კომ.“); თქვენი ჭირბე, ყორნებო, გლოვა არ იცით მკედარზედა; რაც უნდა მოკვდეს კაი ყმა, ცრემლ არ მოგივთ თვალზედა (ვაჟა); რაც უნდა უფუჭი იყოს აქ ჩემი ცხოვრება, მაინც უფრო სავსეა და ნაკლებ სამარცხვინო, ვინემ მოსკოვში („საუფნე“); ნელდება და ღუნდება მხატვრული სიტყვის დინება და დინამიკა, ურომლისადაც წაგნი იმ მიზანს ევრას-დიდებით ვერ აღწევს, რა მიზნითა და აზრითაც იგი უნდა დაიწეროს („ლიტ. საქ.“); და ეს უარი რაგინდ ლაშაზე, თბილად ვუთხრაო... გაწილებული ნორჩის გულს მაინც ვერ მოვიგებთ („თბილ.“); რაგინდ ფესვ-გადგმულიც უნდა იყოს ჩვენს სულში აზროვნება სიტყვის მეშვეობით, მენტყველება მაინც სტატეურე წარმომავლობის... ფენომენად გვევლინება („ლიტ. საქ.“).

ბ) არ-ნაწილაკიანი გამოთქმები:

რაც არ უნდა დიდი და სახელ-ნაქარი კაცი ყოფილიყო, ციცი-კორე ერთს ახვედა და დარიგების კლითი ეტყოდა (გ. ლეონ); რარიგზე დმიწე ვენითაც არ უნდა იცოდეთ მისი ლირიკისა და პოემის სტიქონები... ავტორთან შეხვედრა მაინც ყოველთვის მოულოდნელი შუქით აცისკროვებს მათ („ლიტ. საქ.“); სადაც არ უნდა გვხვდებოდეს ეს ლეგენდა, მისი აზრის ძირისძირი მაინც ერთი იქნება („ლიტ. საქ.“); როგორც უპირატესობაც არ უნდა პქონდეს ამ ტენდენციას, მას უსათუოდ აქვს თავისი ნაკლოვანებებიც („ახ. კომ.“); დაუფიქრებლად ეყრდნობა ყველას ხელს, ვისიც არ უნდა იყოს იგი და რაც არ უნდა მიპქონდეს დახმარების სანაცვლოდ (თ. კილა); დარწმუნებული იყო, ამ ფემაზე ვისთანაც არ უნდა ესაუბრა, მზარს არავინ დაუჭერდა („დროშა“); ვინც არ უნდა იყო, მობრძანდით, ბატონო, სტუმარი ღვთისაა (ნ. დუმბ.); მითითება მკაცრი და გატეგორიული იყო — რადაც არ უნდა დაჯდეს, უნდა მივაკვლიოთ ზორტტოქმედს („თბილ.“); თუ გადაწყვეტი ბძისლის ეპი დღეა... მაშინ ეროვნულა დაწმარჩილებლობის იდენს ქვეშ ყველა ქართველი, რა პოლიტიკური მრწამსისა თუ შეხედულებების არ უნდა იყოს, რა წყენაც და თუნდაც ღვარძლი არ უნდა ედოა გულში, დადგება იქ, სადაც მთელი საქართველო იდგება („საქ. რესპ.“); ნუ ვიფიქრებთ, რომ რაილა დახმარების თანხა გავიღეთ (სულგართია რამდენიც არ უნდა იყოს იგი); ამით ყველაფერი მოთავდა („ლიტ. საქ.“).

უწინარეს ყოვლისა, იმ მიზეზის შესახებ, რის გამოც არ ქართული ენის ბუნებასათვის ზედმეტად და სტილისტიკურად გაუმართლებლად არის მიჩნეული. ჩვენთვის ცნობილ ყველა დასაბუთებაში არ ნაწი-

ლაკის ფუნქცია ამ გამოთქმებში დაკავშირებულია მის უარყოფითობის ფუნქციასთან. დასკვნაც ლოგიკური გამოდის: გამოთქმას წართქმნით შინაარსს არ ნაწილაკი არ შეეფერება. **ი. იმნაიშვილი** წერს: „რას ვღებულობთ, როცა ვამბობთ: რა ძვირადაც არ უნდა დამიჯდეს, ამ საქმეს მაინც შევასრულებო? სრულიად მოულოდნელსა და წარმოუდგენელს: თურმე საქმის შესრულება ძვირად არ ჯდება, ძნელი სრულებითაც არაა, ძალიან ადვილია, ჩვენ კი ვიჭაჭებთ და რიხით ვაცხადებთ: ამ საქმეს მაინც შეუძასრულებო, თუ წინასწარ ვიცით, რომ მისი შესრულება ძვირი არ დაჯდება, ადვილი იქნება, დაბრკოლებები არაა? ეს უღლოგიკობაა, სხვა არაფერი“⁵.

შესაძლოა, არ ნაწილაკის არსებობა ამ გამოთქმებში მართლაც სადავო იყოს, მაგრამ, ვფიქრობთ, არა იმიტომ, რომ არ ნაწილაკი აქ უარყოფითობას გამოხატავს. ეს რომ ასე იყოს და არ უარყოფითობის ფუნქციით გამოიყენებოდეს, მაშინ გამოთქმა მართლაც აბსურდულ შინაარსს მიიღებდა და, ბუნებრივია, ასე მყარად ეს ნაწილაკი ვერ დამკვიდრდებოდა. ამიტომ, ვფიქრობთ, გამოსაკვლევი ალნიშნულ შესიტყვებებში არ ნაწილაკის ფუნქცია, მისი სემანტიკური დატვირთვა-

* * *

ძველი ქართულის ადრინდელ ძეგლებში აღნიშნული კონსტრუქცია არ გვხვდება იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ უნდა-ს ნაწილაკად ქცევა და წმინდა მოდალური მნიშვნელობით მისი გამოყენება მივიანო ხანის მოვლენაა. ე. წ. საშუალი ქართულის ძეგლებში ამგვარი კონსტრუქცია არცთუ იშვიათად დასტურდება, ძირითადად **გინდა(ს)** ნაწილაკით. ამასთანავე, რაც უფრო ადრინდელია ძეგლი, მით უფრო იშვიათად ჩანს გამოთქმაში -ც ნაწილაკიც (ან მისი ფუნქციური ეკვივალენტი). XIII—XIV საუკუნეებისა და შემდგომი პერიოდის ძეგლებში -ც თითქმის ყოველთვის გვაქვს. არ ნაწილაკი გამოთქმაში არ დასტურდება, თუმცა უკვე ჩნდება მისი (და -ც ნაწილაკისაც, თუ იგი არა გვაქვს) საკონვენსაციო საშუალებები.

ეს — რაც შეეხება გამოთქმის სტრუქტურულ მხარეს. საკვლევი მისი სემანტიკური გამოხატულების შესაძლებლობანი, ანუ მოსაძიებელია ის საშუალებანი, რომლებითაც ძველ ქართულში აღნიშნული შინაარსი გადმოიცემოდა და რომლებიც ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმის წინამორბედ კონსტრუქციებად ჩაითვლება.

თავიდანვე უნდა აღინიშნოს: სასულიერო მწერლობის დოგმატიკური სტილი, მსჯელობის შედარებით მკვეთრი, არაპიპოთეტური ხასიათი ნაკლებ ასპარეზს აძლევდა მოდალურ შესიტყვებათა ჩამოყალი-

⁵ ი. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

ზება-განვითარებას. შესაძლოა, სწორედ ამითაცაა შეპირობებული ძველი ქართულის სინტაქსის ნიშანდობლივი თვისებები: შედარებით ერთგვაროვანი და მოწესრიგებული კონსტრუქციები, მკაცრად განსაზღვრული და მყარი სიტყვათა რიგი, დახვეწილი ფრაზა, მოდალურ შესიტყვებათა სიმცირე...

საერთო ლიტერატურის განვითარებამ უდიდესი გავლენა მოახდინა წინადადების სტრუქტურაზედაც. თემატიკის გაფართოებამ, დოგმატური ჩარჩოებისაგან თავისუფალი აზროვნების დამკვიდრებამ ასპარეზი დაუთმო მწერლის სუბიექტური აზრებისა და გრძნობების გამოხატვას, რაც არ შეიძლება არ ასახულიყო წინადადების კონსტრუქციაშიც. გაჩნდა ახალი ფრაზეოლოგია, მომრავლდა მოდალური ნაწილაკები და სიტყვა-გამოთქმები, ფრაზის სისხარტე და ლაკონიურობა შეცვალა მსჯელობის უფრო „გაწეილიშა“, ექსპრესიული უზვსიტყვაობით დატირთულმა ემოციურმა სტილმა...

აღბათ ამიტომაც არ მოეპოვება ანალოგი ძველ ქართულში მრავალ გამოთქმას, რომლებიც თანამედროვე ქართულში დასტურდება. ნაწილობრივ ამ რიგისაა ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმაც, თუმცა აღნიშნული შესიტყვებისათვის დამახასიათებელი კატეგორიულობა უცხო არ არის ძველი ქართულისათვის და შეიძლება კიდევ დავასახელოთ რამდენიმე კონსტრუქცია, რომლებიც სემანტიკურადაც და სტრუქტურულადაც წინ უსწრებენ მის ჩამოყალიბებას.

საველისხმოა, რომ ის სხვაობა, რაც ამ შინაარსის გადმომცემ ძველსა და ახალ კონსტრუქციებს შორის არსებობს, დაკავშირებულია სწორედ ექსპრესიულობის ხარისხთან, — ახალი ქართულის შესიტყვებები დაიტვირთა ექსპრესიული, გამომსახველი საშუალებებით. ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ თვალს გავადევნებთ ჩვენთვის საინტერესო შინაარსის გადმომცემა შესიტყვების სტრუქტურულ ცვლილებებს ძველსავე ქართულში.

ამ თვალსაზრისით პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი ის კონსტრუქციები, რომლებსაც პირობითად „ყოველი... რომელი (რავდენი)“ ტიპისა შეიძლება ვუწოდოთ და რომელთა ერთ ნაწილშიც გადმომცემული აზრი იმგვარივე კატეგორიულობითა და მაქსიმალიზმით არის აღმკვედილი, როგორც ვინც/რაც/ხადაც/როგორც... (არ) უნდა იყოს ტიპის გამოთქმებისათვისაა დამახასიათებელი:

მაქციე მახლი ადგისავე თხსა, რამეთუ ყოველთა რომელთა აღიღონ მახლი, მახლთა წარწყმდენ (მ. 26,52); ყოველი მუხუცება, რომელი განევთის თავსა თხსა, ვერ დაემტკიცეს; და ყოველი ქალაქი ვინა სახლი, რომელი განევთის თავსა თხსა, მოიჭრდეს (მ. 12,25); ყოველი, რავდენ

ქმნა ღმერთმან, უკუნისამდე იცის, მას ზედა არა არს შეძინება და მისგან არა არს გამოხევა (ეკლეს.); ყოველი, რომელი მხედვიდეს მე, მოცხვედეს მე, იტყოდეს ბაგითა და ხრიდეს თავთა (ფსალმ.); ყოველი, რომელი მან არა ნათელი იღოს, არა პოვოს მან ნათელი საუკუნო (ლ. მარ.).

ამ რიგის წინადადებები ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ჩამოყალიბების წინა საფეხურად, თანწყობილიდან ქვეწყობილისაკენ გარდამავალ ეტაპად არის მიჩნეული, რისი უწინარესი გამოხატულებაცაა მათში დადასტურებული სინტაქსური ატრაქციის მოვლენები⁶ (იხ. ყოველთა რომელთა აღიღონ..., წარწყმდენ).

ამ გამოთქმებში ყოველი მისამართი სიტყვის როლს ასრულებს. სწორედ მას მოუდის ლოგიკური მახვილი და მისი არსებობა თითქოს აძლიერებს მსჯელობის კატეგორიულობას, თუმცა ვერ ვიტყვი, რომ კატეგორიულობას ამცირებს ამგვარ გამოთქმებში სიტყვა ყოველ-ის გამოტოვება:

რომელმან მოიპოოს თავი თუხი, წარიწყნიდოს იგი; და რომელმან წარიწყნიდოს თავი თუხი ჩემთვის, მან პოოს იგი (მ, 10, 39); რომელი ერდობა ზედა იყოს, ხუ ვარდამოვალნ აღებად რასამე სახლისაგან თუხისა (მ, 24, 17); რომელმან თქვენი ისმინოს და შევიწყნარნეს, მე შემიწყნარა, და რომელმან მე შემიწყნაროს მოჰაიენებელი ჩემი... (ლ. მარ.).

ძველ ქართულში ამგვარი შინაარსის გადმოქცემ კონსტრუქციებში, კავშირებითის ნაკვეთების გარდა, გამოყენებულია ხოლმეობითის ფორმებიც. ხოლმეობითის მრავალგზისობის ფუნქციას ადვილად დაუკავშირდა ისეთი სემანტიკა, რომელიც ზმნით გამოხატულ მოქმედებას ყოველმომცველად, ამომწურავად წარმოადგენს, ხოლო მისი გავრცელების არეს — უსასრულოდ, ყველა შესაძლო შემთხვევის მაქსიმალური გათვალისწინებით.

ზმნის ფორმასთან ერთად, ძველი ქართული აღნიშნულ კონსტრუქციაში აქტიურ როლს ასრულებენ კითხვითი სიტყვებიც (კითხვითი ნაცვალსახელები და ზნისსართები). უნდა, გინდა, -ც, არ ნაწილაცები ძველ ქართულში ამ კონსტრუქციათა ჩამოყალიბების პირველ საფეხურზე არ ჩანს, — ამ ეტაპზე სასურველი შინაარსის გადმოსაცემად სხვა საშუალებათა საპირობა არ იგრძნობა. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების პირველ საფეხურზე მიმართებითი და კითხვითი ნაცვალსახელები ფორ-

⁶ К. Д. Дондуа, Об отношении относительного местоимения к определяемому слову в древнегрузинском. — Иб. მისი: Статьи по общему и кавказскому языкознанию, Л., 1975, с. 112.

მობრავად ერთმანეთისაგან არ განირჩეოდნენ⁷ და მიმართებითობის ფუნქციით ჩვენებით ნაცვალსახელთა (იგი, ეგე, ესე, ისი) და -ც ნაწილაკის გაჩენა მოგვიანო ხანის მოვლენაა. შესიტყვეებაში მიმართებით-განსაზღვრებითი ფუნქციის მქონე ფორმანტმა გააძლიერა ლოგიკური მახვილი, გაზარდა ფრაზის ექსპრესიულობა. შესაძლოა, ამ გაძლიერებული აქცენტის, მახვილიანობის გამოა, რომ -ც ნაწილაკი აღნიშნული ფუნქციით ძველ ქართულში იწვეთი გამონაკლისით, ხოლო ახალ ქართულში უგამონაკლისოდ, გაუვრცობელი (შეკვეცილი) ფორმით იხმარება: რაც, და არა რაცა. იხ. მაგალითები:

ნაყოფი თქუენი ევოს საესე, რაათა რა-ა-ი-გი სთხოვოთ მამასა ჩემსა სახელითა ჩემითა, მოგვეს თქუენ (ი. 15,16); არარაჲ არს კაცისა კეთლ ყოველსა შინა შრომასა მისსა, ვარნა რა-ა-ი-გი ჭაშის და სეას, თუნიერ ნისა (ეკლეს.); და რა-ზო-მი-ც ქვეითი მეძღვე მეოცა და შწიგზობარი, იგი აჰმევეს (ვარ. ხელმწ. კ.); და მას კაცსა და ქვეყანას რომელსაც ზედა დაესხმის, ყველას სისხლი მართალია, რა-ზო-მი-ც უზრალო კაცმან მოკლას, ყველა დაიურვოს თავის გვარსა ზედა (მეგლ. დად.); ვისცა პირსა ზედა გერში აწნდეს საღადედ და ანუ ცვირნი ნოეკეთესს, სისხლია მეხუთედი დაეურვოს, რასაც გვარის კაცი იყოს (მეგლ. დად.); და რაცა ჭირი და ღვთის ბრძანებით განსაცდელი კარხედა მოვიდეს, დათმოს და ნოივირვოს (მეფ. სალ.); საღეთო საქმე ეს არის, რომე სადაც დაქცეული საყდარნი ანუ ხიდი იყოს, ააშენოს, და სხვა კიდევ ასეთი რამ (მეფ. სალ.).

-ც(ა) ნაწილაკის ამგვარ კონტექსტში გამოჩენა შემთხვევითი მოვლენა არ არის. ჭერ ერთი, იგი ესე, ეგე ნაცვალსახელთა ფუნქციური ვარიანტიან, ხოლო ზანურში მას მორფოლოგიური ადეკვატიც ეძებნება თი, თე, *თა ჩვენებით ნაცვალსახელთა სახით; მეორეც, -ც(ა), დამოკიდებული წინადადების კავშირების (საკავშირებელი სიტყვების) ელემენტი, სწორედ განსაზღვრებითი ფუნქციის მქონე ნაწილაკად არის მიჩნეული. იგი ნაცვალსახელიც, რომლის ადგილსაც იხმარებოდა ძველ ქართულში -ც(ა), სწორედ განსაზღვრულობაზე მიუთითებდა ჩვენებითობის ფუნქციით⁸.

7 К. Д. Дондуа, Из истории развития придаточного предложения в древнегрузинском (Предварительное сообщение). — ж. მას: Статьи по об-щему и кавказскому языкознанию, Л., 1975, с. 202.

8 არს. ჩიქოშავა, ვანერის გრამატიკული ანალიზი, თბ., 1936, გვ. 67; მ. ხუბუა, თე ნაწილაკის ბუნებისა და მნიშვნელობისათვის მეგრულში: სმამ, III, № 7, 1942, გვ. 750; ი. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ., 1965, გვ. 241; ა. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ., 1964, გვ. 244.

9 ზ. სარჯველაძე, თი, თე, თა ნაწილაკები ზანურში: ჟურნალი „მაცნე“, № 6, 1970, გვ. 252.

10 ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებული წინადადების თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში: იც, I, თბ., 1946, გვ. 344.

-ც(ა) ნაწილაკის (წარმოშობით ჩვენებითი ნაცვალსახელის) დართვა კითხვით ნაცვალსახელებსა და წინისართებზე მთავარი წინადადების კორელატთან მიმართების გაძლიერებია მიზნითაა შეპირობებული¹¹. ამიტომ შემთხვევითი არ არის, რომ -ც ნაწილაკს უკავშირებენ ძველ ქართულში ჰიპოტაქსური წყობის საბოლოო გაფორმებას¹².

აღსანიშნავია, რომ ჩვენთვის საინტერესო შესიტყვეებებში ამ განსაზღვრებათობის ფუნქციით ძირითადად -ც-ნაწილაკიანი ფორმები გვხვდება. უნდა ვიფიქროთ, რომ გამორჩევის, განსაზღვრულობის გამხატვის, სრულობა-მთლიანობაზე აქცენტირების უნარი -ც ნაწილაკს უფრო მეტად ჰქონდა, ვიდრე -იგი, -იგი, -ესე ნაცვალსახელებს.

არსებითად, განსაზღვრებითი -ც, -იგი ელემენტები ზემოთ მოყვანილ შესიტყვეებებში იმავე ფუნქციას ასრულებდნენ, რასაც სიტყვა ყოველი გამოთქმაში ყოველი რომელი. განსაზღვრებითმა ნაწილაკმა გაძლიერა განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებით გადმოცემული შინაარსი და ხაზი გაუსვა შესასრულებელი მოქმედების უეჭველ ყოვლისმომცველობას, ამომწურაობას.

ამავე დროს, ფრაზაში განსაზღვრებითი ფუნქციის მქონე სხვა ელემენტის შემოსვლამ სიტყვა ყოველი, ჩანს, გაათავისუფლა კითხვითი სიტყვის წინ ხმარების აუცილებლობისაგან და პოზიციურად იგი უფრო ნოძრავი გახადა. შესაძლებელი შეიქნა მისი გამოტოვებაც, ელიფსისი. ფაქტობრივად სწორედ აღნიშნული განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი ანიჭებდა კითხვით სიტყვას კონკრეტულობას, მიმართებითობას, — ე. ი. ყოველი, -ც, -იგი ფუნქციურად იდეატური ოდენობებია. ამიტომ, ალბათ, შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნულ გამოთქმაში განსაზღვრებითი სემანტიკის მქონე ელემენტის (ნაცვალსახელის ან ნაწილაკის) არსებობა ძველ ქართულშივე აუცილებელი პირობა იქნებოდა. ფუნქციურად შედარებით „გამოთავისუფლებული“ ყოველი, ყველა... სიტყვები წინადადებაში განმაზოგადებელი სიტყვია მნიშვნელობას იძენენ და ამით კიდევ უფრო ესმება ხაზი მთელი შესიტყვეებით გადმოცემულ კატეგორიულობას:

რაც კარხეა გლახაი იყოს, ყველაი დაძებოდეს (შეწ. დაწ.); და წესი არის, რომე მეჯე საღაც იყოს, რაც კაცი არის¹³ ქრისტეანი, ყოველღე წავა (გარ. ხელმწ. კ.).

¹¹ ე. როგავა, ჰიპოტაქსის სკიოთხისათვის ქართულში: წულუკიძის სახ. ჭუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შტ., VIII, 1948, გვ. 378.

¹² К. Д. Дондуа, Из истории развития..., დასახ. ნაშრომი, გვ. 205.

¹³ ძალზე იშვიათად ძველ ქართულში აწყოს ფორმაც ჩნდება ამგვარ შესიტყვეებაში, — ამის შესაძლებლობას უთუოდ აწყოსის ზოგადობის ფუნქცია იძლევა.

არაწვიათად ამ განმზოგადებელი სიტყვის როლს თვითონ განსახილველი გამოთქმა ასრულებს. ამგვარ წინადადებებში მოცემულია ცდა შესიტყვებით გადმოცემული აზრის ყოვლისმომცველობის დაზუსტება-დაკონკრეტებისა. მაგ.:

აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანება და სიგელი ეს ჩენი: ზღაპრის ცხისთავთ მხარეთმცოდნელოა, მოხარჯეთა, მესაანჯრეთა და ყოველთა საქნის მოქმედთა ჩენთა დღეთა და მცირეთა, დაუმტკიცეთ (შეწ. სიჯ.); კაცმა კაცსა თუ ცოლი წაართვას, იგი ცოლწავგრილი კაცი რასაც ვის ემტეროს ერთ წლამდის, — დაწვასა, მოტაცებასა, დაბრუნებასა, — არა მიეფასოს, რა რიგად წაუღოს სისხლის ქმნისაგან ბეტი (ძეგლ. დად.).

* * *

XII—XIII საუკუნეებიდან მოყოლებული, აღნიშნულ გამოთქმაში უკვე დასტურდება მოდალური გინდ(ა) ნაწილაკი. აქ ორი ძირითადი შემთხვევა უნდა გაიმიჯნოს:

1. როდესაც კითხვითი სიტყვა -ც ნაწილაკის გარეშეა:

რა აქიმი დასწულდეს, რაზომ განდასაქებარი, მან სხვა იხმის მკურნალი და მაჯაშისა შემტყობარი (ვტ.); არ ისმენდა შეფისასა, რასა გინდა უბრძანებდა, სხვაგან იყო გული მისი, სხვასა რასმე იგონებდა (ვტ.); და რა გინდა ვალი ანუ დაჭირება დაემართოა ჩემსა გვარის კაცსა, ვითა ვიშეღოთა და დანასკრტელთა მამულსა თანა არაი საქმე უც; ვგრევე ბოვლესთანა არაი საქმე ეღვას (შეწ. დაწ.); მგრემე, ვისი გინდა აღაპი იყოს, ყოველთავე დღეთა, რაიც ტრამპეს დებოდეს მოწილეთ, თვითთი დადროანი სეფისკეერი სამინდეთა თვითთი დიდროანი მობეული ჭიჭი ჩავლეგბოდეს (შეწ. დაწ.); ყოველთა დღეთა ჩემსა ეკეტერსა შიგა, ჩემს ბარძიშს და სიწმიდის სამსახურსა ზედა თვითი მოლაზონი რიგობლებით ვაშაა წარვიდეს, ვისი განდა მწირველი იყოს, და თეთრი მიეცემოდეს (შეწ. დაწ.); უცხოის ქვეყნის კაცმაც რომ გავგონოს მისი სამართალი, რა გინდ ინათვიან უსარგებლო იყოს, მაშინც მისი მკებარნი და მადიდებულნი იქნებიან (მეფ. სალ.); მოთმინება ამას ჰქვია, რომე რა გინდ განძლიერდეს ჯავრის ცეცხლი, მოთმინების წყლით დაავსოს (მეფ. სალ.); და რა გინდა უსართლეთ იყოს, მისი სამართალი წახდეს (შეწ. წ.); რა გინდა მეფე ცქენსა ზის, ამილახორი ვისცა უდარბაზუმს, ვინ გინდა იყოს, ათაყვანებს (გარ. ხელმწ. კ.); ამირჯებს ყოველგან გზა აქვს საურავისა, სადა გინდ იყოს მეფე (გარ. ხელმწ. კ.); დარბაზით უბრძანებლად ვისცა ციხე დაქციონ, ანუ ხევისებრმან კაცმან, ანუ ქვეყანამან ქვეყანასა, ანუ სწორმან სწორსა, და ვის გინდა დაექციოს, — და ამათის მტერობისათვის დაქციოდეს და ამათ შუასსება რაც სასაქმთ იყოს, ვითა გავვიჩენი, აგრე გარდასწყდეს (ძეგლ. დად.); ერთის ქეთა და რჩევა უამხანაგოდ სწორედ არ წავა, არ იქმნების, რა გინდ ბრძენი იყოს, ერთიც არას საქმე არ დაცვიოს და ერთის საქმის დაცვითა ბევრი წახდება (ს.-ს. ორბ.); მიწა ეს არის: რა გინდ დიდებულნი და მძლავრი მეფე იყოს, სცან ესე — მიწა ხარ და მიწად მიიქცევი (ს.-ს. ორბ.); ხელი ვარ, ხელსა რად უნდა ვისი გინდ იყოს თნობანი? (ნ. ციცი); რა გინდ რამ ბევრი იამო, ბოლოს არ გავდომ ყურიი (ი. სააკ.); მოიტანეს მისი იარაღი, რომე რა გინდა ქუთიასა და მეცნიერს კაცს ენახა, გამტურებოდა და მისა

ფასსა ვერა სცნობდა (რუსუდა); რა გინდ რომე კაცმან მალოს, ჭირი თავსა არ დამალავს (დ. გურ.); რა გინდ კაცი სწეულობდეს, გვიან მოკლავს ერთი ჭირი (დ. გურ.).

2. კითხვით სიტყვას შეიძლება ახლდეს -**ც(ა)** ნაწილაკი ან გამოთქმაში ჩართული იყოს **ვინ** ან **რა** კითხვითა სიტყვები, რომლებიც -**ც(ა)** ნაწილაკის ანალოგიური — განსაზღვრებით და, აქედან გამომდინარე, მნიშვნელობის გამაძლიერებელი — ფუნქციით არის გამოყენებული¹⁴.

ა) -**ც(ა)**-ნაწილაკიანი გამოთქმები:

შენ ისმენდი, მე ვიამბობ, რაცა გინდა წამეკიდოს (ეტ); ამას ვბრძანებ; ვინცა გინდა ეპატრონოს ინდოეთსა, ევრეც მე შავს პატრონობა, უგზოს ვლიდენ, თუნდა გზეთსა (ეტ); და რა ზომიც სოფელი იყოს, ერთი, ორი... და რა ზომიცა გინდაქს იყოს, გამგებლისა როოდეს, ვითა ძველითვან გაჩენილი არის, თვითო ცხენი ბეგრად დავლავს წელიწადსა შიგან გამოსაწვანელად სასეფოდ და სეუქნოდ (ძეგლ. დად.).

ბ) **გინდ(ა)** ნაწილაკი ჩართულია განსაზღვრებითის ფუნქციით ზმარებულ რედუქციურებულ კითხვით **ვინ**, რა ნაცვალსახელებს შორის, რაც გვაძლევს ტმესის თავისებურ სახეს:

შან დავარჩინა, მე რა ვარ? მე, გლახ, რა მომიღწენია! რა გინდ რა მომცეთ, რას ვაქნევ? მე ვარ და ჩემი ცხენია (ეტ), და თუ რაღმე მიმცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რომე სასარგებლა აღიღოს, რა გინდა რა ხანი გამოსული იყოს, ათსა თეთრსა ზედა ორი თეთრი მიეცეს (ძეგლ. დად.); და თუ ხევისბერის განაყოფი და მისი ვჯარის კაცი მოკლას ვანუ, — თუ ძმაც იყოს ანუ სხვა რა გინდა რა შეყვის ი იყოს, ხევისბერის მოახლე იყოს განაყოფი, — განაყოფის კაცსათვის საშა ათასი თეთრი სასხლის ფასად მისცეს (ძეგლ. დად.); ყოველი უხვი კაცი, ვინ გინდა ვინ იყოს, პრცხენიან, რომე კარზედ კაცი მიუდგეს და ხელცარიელი გაუშვას (მეფ. სალ.); და ნუც ვინ ეკებებს შიგა, რა იზომ გინდა ვინ მორჭმული და მძლავრი იყოს, ანუ ბედით და დავარდნით (მეფ. დაწ.); შეცნობად და ჰეუვით სრული, ზენუნაქლო ხარ, არამედ ჯამი არა გაქს ხელმწიფურად ქცევისა და რა გინდ ვინ გამომცდიდეს, ნურა ვინდა რა სიბრანის ხელმწიფისა შეილობისა (რუსუდა.); ამანათი შენახვასა პრქვიან, რა გინდა რა იყოს (მეფ. სალ.).

14 ამგვარივე, მნიშვნელობის გამაძლიერებელი ფუნქციით ისმარება ზოგჯერ რომ კავშირიც, რომელიც ცალკეულ შემთხვევებში კი ნაწილაკის ფუნქციური დარღვაა. შდრ. რაც რომ შესიტყვებაში: „უბრძანა, მიღარე მოიყვანეს და ანგარიში ქნეს, რაც რომ საღაროში ნაღდი თეთრი იყო, კაცთავან უთვალავი და ანგარიშმოუხდომელი“ (მეფ. სალ.). ცალკეულ შემთხვევებში რომ კავშირი უფრო **გინდა**, უნდა ნაწილაკების მნიშვნელობით ჩანს გამოყენებულა: „ერთი რიგი სამართალი ეს არის... რაც რომ მოჩივარი კაცი გაიკითხოს, ღვთის შერიბით ხელიადომე არ გაუშვას“ (მეფ. სალ.). ანალოგიური მოვლენები ახალ ქართულშიც შეინიშნება, — როცა რომ გამოყენებულა არა კავშირის, არამედ მნიშვნელობის გამაძლიერებელი ნაწილაკის ფუნქციით. მაგ: „მხოლოდ შენ ერთს, რაც რომ ჩემთვის მოუკა მალღიდან ღმერთს“...

საილუსტრაციოდ მოყვანილი მაგალითების ერთ ნაწილში ვინ, რა ნაცვალსახელთა განსაზღვრებათობის ფუნქცია აშკარაა. რა ხანი, რა მეყვისი, ვინ მორკმული გამოთქმებნი რა, ვინ განსაზღვრებების როლს ასრულებენ, ხოლო ხანი, მეყვისი, მორკმული მათს საზღვრულად აღიქმება. რა გინდა რა ხანი = ყოველი, მთელი ხანი (და არა განუსაზღვრელი რაიმე); რა მეყვისი = ყოველი, ნებისმიერი მეყვისი. სხვა შემთხვევებში ამგვარი საზღვრული წინადადებაში წარმოდგენილი არაა, მაგრამ ვინ და რა აქაც განსაზღვრებით¹⁵ შინაარსის ვადმომცემა — საზღვრული სიტყვის უქონლობის გამო ისინი ერთგვარად გასუბსტანტივებულა და ვინ, რა გათანაბრებულა სიტყვებთან: ყველა, ყოველი, ყველაფერი...

ვინ და რა ნაცვალსახელები მნიშვნელობის გამაძლიერებელი ფუნქციით იშვიათად გინდ(ა) ნაწილაკის გარეშეც შეიძლება შეგვხვდეს (ასეთ შემთხვევაში გამოთქმას აუცილებლად ახლავს -ც(ა) ნაწილაკი):

„ვინცა რა ვინ შიშაროს — ცხენი, ცხვარი, ძროხა ანუ სასაქონლო რამე, ანუ სახლი გატყონ და წილონ რამე, — და უკან წაუდგენ და მიუწვენ“ (ძველ. დად.); „რასაც რამ გვარისა იყოს, იმ წესით სისხლი დაეთვროს და მამული ებოძოს (რეულ. დად.).

ასეთ შემთხვევაში საინტერესო გაორმაგება (დუბლირება) გვაქვს: ვინცა ვინ, რასაც რამ. ეს გამეორებაც ფრაზის ექსპრესიულობას აძლიერებს. სიტყვის გამეორებით მიღებული ამგვარი ეფექტი ჩვეულებრივი შემთხვევაა. ის, რაც აკლია ფრაზას ვინდ(ა) ნაწილაკის გარეშე, თითქოს ამგვარი გამეორებით კომპენსირდება.

ფაქტობრივად, ერთსა და იმავე სიტყვას გავიმეორებთ, თუ ერთნაირი ფუნქციის რამდენიმე გრამატიკულ საშუალებას გამოვიყენებთ, მიხანი (გაცნობიერებული თუ გაუცნობიერებელი) ერთია: გაზარდოს შესიტყვების ემოციურობა, ექსპრესიულობა. ყველა კაცები მხოლოდ აზრობრივი შეთანხმების გამოვლინება არ უნდა იყოს, ესაა სიმრავლის ხაზგასმის ქვეცნობიერი მოთხოვნილებაც, რასაც თავისი ექსპრესიული ფუნქცია და ეფექტიც აქვს. ამიტომ განხილულ შესიტყვებაში მსგავსი (თუ ერთნაირი) ფუნქციის გრამატიკულ საშუალებათა თავმოყრაც ექსპრესიულობის გაზრდას ემსახურება.

¹⁵ იქნებ პარადოქსია, მაგრამ ყოველი ერთდროულად განსაზღვრებითაცა და განუსაზღვრელიც! ყოველი = ნებისმიერი, ვინმე, ვ. ი. არა ეს ან ის, არამედ სულერთია, ვინც, — ნებისმიერი. ასევე, ვინ, რა შეიძლება გამოხატავდეს მიმართებით-განსაზღვრებით სემანტიკასაც (= ვინც, რაც) და განუსაზღვრელობითაც (ვინმე, რამე). ეს კიდევ ერთხელ მააწიშნებს იმაზე, რომ ენის განვითარების გაუკვეთელ ეტაპზე კითხვითი სიტყვები პოლისემიური, პოლიფუნქციური სიტყვები იყო და, კითხვითობის გარდა, მათ შეეძლოთ მიმართებითობის, განსაზღვრებითობის, განუსაზღვრელობის სემანტიკის გამოხატუაც.

აღნიშნული თვალსაზრისით საგელისხმოა ერთი ფაქტი: ძველ ქართულში დადასტურებულია ფუნქციურად ერთგვარი -ც(ა) და -იგი ელემენტების ერთდროული ხმარების შემთხვევაშიც. ვარაუდობენ, რომ ამგვარ შესიტყვებებში -ც(ა) ნაწილაკის ფუნქციური დატვირთვა გაძლიერებულია ნაცვალსახელით¹⁶. ერთი ან მსგავსი ფუნქციის მქონე ელემენტთა ერთდროული ხმარება მეტწილად სწორედ ამ ფორმანტთა ფუნქციური დატვირთვით, მათი გამომსახველობის გაზრდის საჭიროებით არის შეპირობებული¹⁷. ამ მხრივ საინტერესოა აგრეთვე ორმავე უარყოფასთან დაკავშირებული საკითხები, რომელიც ქართულისათვის აგრეთვე უმართებულოდ ითვლება, თუმცა მრავალ სხვა ენაში იგი ჩვეულებრივი (სტრუქტურულად აუცილებელი) მოვლენაა და მისი ახანის საფუძველიც ექსპრესიულობის გაზრდის საჭიროებას უკავშირდება¹⁸.

გინდ(ა) ნაწილაკის შემცველ შესიტყვებათა ერთ ნაწილში **გინდ(ა)** საკავშირებელ რა სიტყვასთან შერწყმულად არის წარმოდგენილი: **რაგინდ(ა)**. როგორც ჩანს, **გინდ(ა)** იმთავითვე ძალიან მჭიდროდ დაუკავშირდა საკავშირებელ სიტყვას, რის გამოც ადრინდელ ძეგლებშივე ხშირად ერთ სიტყვად აღიქმებოდა. ეს ფაქტი გამოხატულება უნდა იყოს აღნიშნული შესიტყვების ფრაზეოლოგიურ გამოთქმად ქცევის მიდრეკილებისა.

ნაშანდობლივია, რომ შემდგომ მოხდა **რაგინდა** რა გამოთქმის ერთ სიტყვად შერწყმაც ენკლიტიკის საფუძველზე. არსებითის ან ზედსართავის ფუნქციით გამოყენებული **რაგინდარა** დაახლოებით იმისვე აღნიშნავს, რასაც **ყველაფერი**, **ყველა**, **ოღონდ** ეს სიმრავლე უფრო ნაირგვარია, ყოვლისმომცველი და, ამდენად — უფრო ექსპრესიულიც. შერა:

რა არის მაგდენი რ ა გ ი ნ დ ა რ ა, მთელი ბაზარი მოგიტანათ ჩვენივის (ეძ. გაბ.); გზის მხარესაც და შეგნითაც ამოურილია რ ა გ ი ნ დ ა რ ა ხეხილი (რ. ინან); ამას ადვილად ვერ გადაუჩრებოდა რ ა გ ი ნ დ ა რ ა ცივი და რაციონალისტური სენებით დაავადებული შიროვება („ლიტ. საქ.“); თენო... უკანვე ჰყრის ძველ კომპასებს, მომცრო ფარნებს, დაქლართულ მავთულებს და ათას რ ა გ ი ნ დ ა რ ა ს (მ. შავლი); ბევრი ხალხი მიდის-მოდის ახლა თავიანთი ახალი მანქანებით და რ ა გ ი ნ დ ა რ ა თ ი („ხომლი“).

¹⁶ К. Д. Д о н д у а, Из истории развития..., დასახ. ნაშრომი, გვ. 207-17 იქვე.

¹⁸ მ. მეგრელი შვილი, ენის სენტაქსური სისტემა — შეპირობებითი კვლევის თბიქტი, თბ., 1980, გვ. 8.

საშუალო ქართულის ძეგლებში **გინდა** ნაწილაკის გვერდით უკვე ჩნდება ამოსავალი ზმნის III პირის ფორმა **უნდა**, რომელიც თანდათან, XIX—XX საუკუნეებში, უნივერსალური ხდება და ვაბატონებულ მდგომარეობას იკაეებს. მაგალითები:

მეფეო, სალაროცა ვერეა. რაც უნდა იდვას, თუცა არ იხმარებ კეთილად ანუ არ დახარჯავო! (ს.-ს. ორბ.); ვიშუდ მიბძანა: მაგას გული სტოვა, რაც უნდა თქვასო, შენ რა გრჯის აჩქარებასო (რუსუდ.); რა შემაწუხეს მეტადრე, ვიტყოდი გაჯაფრებული: ვინც უნდა იყოს, მივიდე სიცოცხლი განწარებული (დ. გურ.); ველარ შევიძელ შოწევა, დაებრდი, შშილდი დადეო, რაც უნდა წახდეს, გაკეთდეს, მე მას აღარას დაფეო (დ. გურ.).

ამევე დროს, XVII—XVIII საუკუნეების ძეგლებში დასტურდება ძველი ვითარების ამსახველი შემთხვევებიც, როცა გამოთქმაში **გინდ(ა)**, **უნდა** ნაწილაკები არ არის ჩართული:

რასაც კაცისათვის ავი და ბორთის მთქმელი იყო, ყოველს კაცსა სიყვარულს უნდა აჩვენებდე... (ს.-ს. ორბ.); რაზონც ენა მუსიკობდეს, ბრძანად გაქებდეს და გამკობდეს, გარდისდის ვერ ახად ვალსა, ვერ სცნობს შენა გზასა და კვალსა (დ. გურ.); სადაც რომ იყოს ის ჩემი სული, იყოს დადარულ შენგნით, დაცული (დ. გურ.).

საერთოდ კი **რაც (არ) უნდა** იყოს ტიპის გამოთქმებში **გინდა**, **უნდა** ნაწილაკების გაჩენა უნდა გამოეწვია კავშირებითის ნაკვეთთა ფუნქციურ გადააზრებას, — მყოფადის საწარმოებელი ახალი ნაკვეთების გაჩენამ კავშირებითებში მომიჯნის აღნიშვნის (ე. ი. დროითი) სემანტიკა შეასუსტა და კავშირებითობა (ე. ი. კილოური სემანტიკა) გააძლიერა. ამის გამო ამ ფორმებში გაიზარდა ვარაუდის, შესაძლებლობის სემანტიკა. სწორედ ამ ჰიპოთეტურობის შესასუსტებლად და კატეგორიულობის გასაძლიერებლად, გასამკვეთრებლად უნდა იყოს გაიზნული **გინდა/უნდა** ნაწილაკების ხმარება ამ შესიტყვებებში. საყურადღებოა, რომ ამ რიგის გამოთქმეში (**გინდა**, **უნდა**-ნაწილაკიანი) ჩნდება სწორედ მას შემდეგ, რაც მყოფადის ნაკვეთთა ჩამოყალიბება იწყება. მანამდე აღნიშნული წინაარსი ამგვარი ნაწილაკური კონსტრუქციის გარეშე გადმოიცემოდა.

გამოთქმის სტრუქტურული სახეცვლილების ბოლო ეტაპია ამგვარ კონსტრუქციებში არ ნაწილაკის გაჩენა და დამკვიდრება.

მაშასადამე, ძველი ქართულიდან მოყოლებული, გამოთქმის აუცილებელი კომპონენტებია: ზმნის კავშირებითის ფორმა (ძველ ქართულში დასაშვებია ხოლმეობითაც), კითხვითი სიტყვები (კითხვით

ნაცვალსახელები და ზმნისართები), რომლებიც მთავარ წინადადებასთან საკავშირებელი სიტყვის როლსაც ასრულებენ, განსაზღვრებითი ფუნქციის მქონე ელემენტები (ნაცვალსახელები ყოველი, ყველა..., ნაწილაკები -ც, იგო, ნაცვალსახელები ვინ, რა). მათ შემდგომ ემატება გინდ(ა), უნდა, არ ნაწილაკები. თუ დავუვირდებით, ვნახავთ, რომ თითქმის ყველა ჩამოთვლილი საშუალება პირდაპირ თუ არაპირდაპირ დაკავშირებულია გარკვეულ ნეგაციასთან: კავშირებითის ნაკვთი ზმნით ვადმოცემული მოქმედების ფაქტობრიობას უარყოფს, მოქმედებას არარეალურად წარმოსახავს; კიდეც სიტყვებთან დაკავშირებული განსაზღვრებითი ნაწილაკები დასაშვების, გამონაკლისის შესაძლებლობის ნეგაციას ახდენენ და უსასრულობის, ყოვლისმომცველობის სემანტიკით ავსებენ გამოთქმას. ხოლო თავისთავად ის ფაქტი, რომ გამოთქმის აუცილებელი კომპონენტი წარმოშობით კითხვითი სიტყვაა, შესიტყვების ემოციურ, არანეიტრალურ ხასიათზე მიუთითებს.

ცნობილია, რომ ნებისმიერი ფაქტის კონსტატაცია წართქმითი კონსტრუქციით უფრო ნეიტრალურია, ანდა ვაცილებით ნაკლებ ემოციურია, ვიდრე ამ ფაქტის მტკიცება ნეგაციის, უარყოფის, ე. ი. უკუთქმითი კონსტრუქციის საშუალებით¹⁹. რამდენადაც აღნიშნული კონსტრუქციისათვის დამახასიათებელი კატეგორიულობა და მაქსიმალიზმი სუბიექტურია (ხოლო სუბიექტურობის ვადმომცემი საშუალებები ხშირად „ცვეთადია“, — სიხშირე, რეგულარობა ანელებს ემოციას), თავი მოიყარა სათანადო (ფუნქციურად ერთგვარმა) ენობრივმა მოვლენებმა. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მკვეთრად გამოხატულმა სემანტიკურმა თავისებურებამ და ერთგვაროვანმა სტრუქტურამ შესიტყვებას ფრაზეოლოგიური გამოთქმის სახე მოსცა, რასაც თავის მხრივ, თანდათანობით გამოთქმის შემადგენელ კომპონენტთა გრამატიკული ფუნქციის გაბუნდოვანება (ეს საზოგადოდ ყველა მყარი გამოთქმისათვის არის დამახასიათებელი) და ემოციურობის შესუსტება მოჰყვა. ამიტომაც ემატებოდა თანდათან გამოთქმას ემოციურობის გამაძლიერებელი ახალი ელემენტები.

* * *

ზედმეტია თუ არა აღნიშნულ გამოთქმაში არ ნაწილაკი? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად უფრო დაწვრილებით განვიხილოთ თანა-

¹⁹ К. Д. Дондуа, Грамматическое отрицание как проблема общего языкознания. — *ib. შსა*: Статьи по общему и кавказскому языкознанию, Л., 1975, с. 171; Современный русский язык, под ред. акад. В. В. Виноградова, М., 1952, с. 284; მ. მ. ე. გ. რ. ლ. ა. შ. ვ. ე. ლ. ი., დასახ. ნაშრომი, გვ. 21.

მედროვე ქართულში გავრცელებული არ-ნაწილაკიანი და მის გარეშე წარმოდგენილი შესიტყვებები.

თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში ყველაზე უფრო გავრცელებული ჩანს რაც მიმართებითი ნაცვალსახელის შემცველი გამოთქმები.

რაც უნდა...:

რაც უნდა მიგვეჩქარებოდეს და საშური საქმე გვექონდეს... არამც და არამც არ უნდა დავარდეთთ ქუჩაში მოძრაობის წესები („თბილ.“); რა მარჯვეც უნდა იყოს მუშა, ისეთი სიზუსტით დეტალს ვერ დაამზადებს, როგორც იგი („კომ.“); რაც უნდა ეცადო, ერთ სიტყვასაც ვერ გავიხივებ (ვაეა); რა დიდიც უნდა იყოს ჩვენი თაობის ნოწადინება და შეცადინებობა... არაფერი გამოვა, თუ ოჯახში, საზოგადოებაში ჯანსაღი, მაღალწნეობრივი ატმოსფერო არ სუფევს („კომ.“); ...ურთმლისოდაც წიგნი იმ მიზანს ვერასდიდებთ ვერ აღწევს, რა მიზნითა და აზრითაც იგი უნდა დაიწეროს („ლიტ. საქ.“); რაც უნდა მშფოთვარე და სიზმრიანი იყოს ლამე, მაინც გასვენებს დილა (გ. რჩ.); შეუძლებელია ეს აღფრთოვანება არ გაიზიარო, რა ეროვნებასა და ასაკსაც უნდა ეკუთვნოდე („ცისკა“).

რაც არ უნდა...:

რაც არ უნდა დამიჯდეს, თავიდან უნდა მოვიშორო წიქარა და გერიო („ახ. კომ.“); რაც არ უნდა შორს იყოს „გოსპილმფუნდი“, დანტერესებული მკვლევარი მაინც ჩავა და ნახავ დედას... („ლიტ. საქ.“); რაც არ უნდა ვაქვა, სულ უფრო გაღიზიანებ („საუნჯე“); საკუთარი სახლი, რაც არ უნდა დაუცველი და დაძველებული იყოს იგი, მაინც სხვის ციხესიმაგრეებს სჯობია (ო. ჭილა); რაც არ უნდა დიდი საქმე ვქონოდა, მაინც დათმობდა წვიმაში დგომის გულისათვის (გ. პეტრ.); და მე უალრესად მადლობელი ვიყავი ამის გამო, რაც არ უნდა გეთქვა, რაც არ უნდა გაგეკეთებინა ჩემი სიყვარულის დასანტიციებლად, ამაზე კარგს შენ ვერ მოიგონებდი (თ. ჭილა).

რა ნაცვალსახელის ვითარებათი ბრუნვის ფორმიანი გამოთქმა ძირითადად ერთ ზმნას იგუებს, — **დაჯდომა** ზმნის თბიერტური წყობის ფორმას: **რადაც (არ) უნდა დამიჯდეს/დამაჯდომოდა**; სუბიექტური წყობის შემთხვევაში მხოლოდ III პირის ფორმია მისალოდნელი: **რადაც (არ) უნდა დაჯდეს**.

რადაც უნდა...:

რადაც უნდა დაგვეჯდომოდა, რანსტავი ხელიდან არ უნდა გაგვეშვა („ნ. ლენ.“); აქ (ფრესკებში) მხატვარი არ ცდილობს, რადაც უნდა დაუჯდეს, მოხატულობა იყოს ეროვნული („ლიტ. საქ.“); ამერიკის შეერთებულ შტატებს სურს, რადაც უნდა დაუჯდეს, ხორცი შეასხას ახალი კლასის იარაღს („კომ.“).

რადაც არ უნდა...:

რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს, მანქანა აუცილებლად უნდა ამოვიყვანოთ („საუნჯე“); მითითება შკადრი და კატეგორიული იყო — რადაც არ

უნდა დაქდეს, უნდა მივაგვლით ბოროტმოქმედს („თბილ.“); რა და ც არ უნდა დასჯდომოდა [რუსეთს].. ოტომანთა იმპერია, მას დრიდრის ლიდის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში უნდა შეეყანა (რ. ჯაფ.).

ანალოგიური სურათთა ვინც, სადაც, როგორც, როგორც, რამდენიც... საკავშირებელსიტყვიანი გამოთქმების შემთხვევაშიც.

ა) შესიტყვებები არ ნაწილაკის გარეშე:

ვინც უნდა იყოს იგი, — წერს იტალიური გაზეთი „სტამპა“, — ვეიკ, მარონეტი თუ მესამეარისხოვანი მსახიობი, სუბერმენი თუ საკოდავი დაქირავებული მკვლეელი, ერთი რამ ცხადია.. („კომ.“); სადაც უნდა ყოფილიყო, ყველგან, ქვეყნიერებს ყველა წერტილიდან, თავის ქვეყანას, თავის სოფელს ხედავდა („კომ.“); ანგოლელი მშრომლები, სადაც უნდა გაესაუბროთ მათ, უდიდესი სიმპათიით ლაპარაკობენ საბჭოთა კავშირზე („კომ.“); როგორც უნდა გიყვარდეს შენი საქმე, როგორა ინტერესითაც უნდა მისდიო მას, თუ არ შეგხვდება აღმიანი, ვინც გულთან მიიჭებს შენს სატყვიარს... ისე შეიძლება დიდი საქმის კეთება („თბილ.“); როგორი ტუტუ-ციც უნდა იყოს აღმიანი, ბოლოს და ბოლოს თავხედობაზე ხელს აიღებს და სამარხმდე წესიერი კაცი იქნება (ქ. ამირ.); მედიკანის რომელი დარგიც უნდა ავიღოთ, ყველგან დიდი ბილწეობა მოპოვებული („კომ.“); რაოდენ გამოცდილიც უნდა იყო, მკაცრად ინდივიდუალურია ყველაფერი („თბილ.“); არ გვიანდა ძველი ინფორმაცია გვიმოკრთო, მაგრამ რამდენჯერაც უნდა გვქონდეს წყაობული, საყვობარი თვლით დანახული მიანც გზარავს („ლიტ. საქ.“).

ბ) არ-ნაწილაკიანი შეიტყვებები:

ვინც არ უნდა ყოფილიყო, ახალგაზრდა მსახიობი თუ სახელგანთქმული არტისტი, ყველას სჯიდა განურჩევლად („ახ. კომ.“); დარწმუნებული იყო, ამ თემაზე ვისთანაც არ უნდა ესაუბრა, მას არაფერ დაუქვრდა („დროშა“); სადაც არ უნდა ვყოფილიყავით, თვახურ გარემოში თუ სასოვადობრივი თავშეყრის ადგილებში, იგი ყოველთვის ყურადღების ცენტრში ხვდებოდა („ლიტ. საქ.“); როგორი უპირატესობაც არ უნდა აქვთ დედს ამ ტენდენციას, მას უსათუოდ აქვს ნაყოფანებებიც („ახ. კომ.“); როგორც არ უნდა მოინდოშო, რა ძნელია ამითან შეგუება („საუნჯე“); მამა აშობდა, რამდენსაც არ უნდა ვეცადოთ, წინ მიინც ვარდაუფალი დალუპავ არისო („საუნჯე“); რამდენიც არ უნდა აქოს ატონ რამა თავისი ნაწარმოები, საწყაელი უჩვენებს ქეშპარიტ ღირებულებას („საუნჯე“).

მოყვანილი მაგალითები არაერთგვაროვანია ბუნებრიობის თვალსაზრისით. წინადადებების ერთ ჯგუფში არ-ნაწილაკიან გამოთქმებს ვამჯობნებთ თითქოს, მეორე ჯგუფი არ-ნაწილაკის გარეშე ვარგობს. ამ „ვარგისობის“ განსაზღვრა კი ძალზე სუბიექტურია. კანონზომიერების დანახვა ჭირს, თუმცა ზოგი ტენდენცია მიინც შეიმჩნევა.

ისიც უნდა ითქვას რომ ამგვარი სიჭრელე და გამოთქმაში არ-ნაწილაკის თითქმის სრულიად უსისტემო, არაკანონზომიერი ჩართვა-ჩაურთველობა წერითი მეტყველებისთვის არის დამახასიათებელი,

რომელიც უფრო გაკონტროლებული აზროვნების გამოხატულებაა. ზეპირ მეტყველებაში შედარებით „მოწესრიგებული“ სურათი გვაქვს, — არ-ნაწილაკიანი ფორმები გაცილებით უფრო ხშირია. ჩანს, ენაში არის მისწრაფება, ტენდენცია არ ნაწილაკის დამკვიდრებისა და სათანადო პირობებში იგი თითქმის შეუზღუდავად იხმარება.

არ ნაწილაკის ფუნქციის განსაზღვრაში (და, მაშასადამე, მისი საკითხების გარკვევაშიც) უნდა მოვეხმაროს იმ შემთხვევებს გამოთვლა, რომლებშიც არ ნაწილაკის გარეშე წარმოდგენილი შესიტყვეებები აშკარად (მეტ-ნაკლებად) უმჯობესი ან, პირიქით, უმარტივლო ჩანს.

საკითხი ამგვარად დგას: თუ ერთ შემთხვევაში არ ნაწილაკი გამოთქმის ორგანულ ელემენტად აღიქმება, მეორე შემთხვევაში რატომ არ ისმის მისი ჩართვის აუცილებლობის საკითხი? ხდება თუ არა ან რა გზით ხდება არ ნაწილაკის ფუნქციის კომპენსაცია? მეორეს მხრივ: რა განაპირობებს არ ნაწილაკის ზედმეტობას კონკრეტულ შემთხვევაში?

რასაკვირველია, მოსალოდნელ საპასუხო შეფასებაშიც არ გამოირიყნება სუბიექტივიზმი, მაგრამ, ვფიქრობთ, მათ საკითხის გარკვევას მაინც უნდა შეუწყონ ხელი.

არ ნაწილაკის გარეშე განსაკუთრებით ბუნებრივი ჩანს გამოთქმა, როცა მთავარი წინადადებით გადმოცემული აზრი რადიკალურად უპირისპირდება განსახილველი შესიტყვეებისას, დამოკიდებული წინადადებით წარმოდგენილს: **რაც უნდა მიიხრას, მაინც გავაყეთებ/წავაღ...** მთავარ წინადადებაში ასეთ შემთხვევებში თითქმის ყოველთვის გვაქვს ან იგულისხმება **მაინც** სიტყვა. მთავარი წინადადების კატეგორიულობა, თავის მხრივ, ზრდის შესიტყვეების ექსპრესიულობას და გამოთქმის შედარებით გაცვეთილი ემოციურობას გასაძლიერებლად დამატებითი საშუალების ძიება თითქოს აღარა ჩანს საჭირო.

არ ნაწილაკის გარეშე წარმოდგენილი გამოთქმები შედარებით უფრო ბუნებრივი ჩანს იმ შემთხვევებშიც, როცა მთავარი წინადადება მკვეთრად უარყოფითი შინაარსისაა (საერთოდ, ამგვარი შესიტყვეების შემცველი მთავარი წინადადება უმრავლეს შემთხვევაში უარყოფითი სემანტიკისაა). იმ შედარებით იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც მთავარი წინადადება წართქმითი შინაარსისაა (თანაც არა კატეგორიული სემანტიკისა), თითქმის აუცილებელი ხდება არ ნაწილაკის ჩართვა შესიტყვეებაში. მაგალითად, „**ვინც არ უნდა იყო, მობრძანდი, ბატონო, სტუმარი ღვთისაა**“ (ნ. დუმბ.): რამდენადაც ბუნებრივი

ჩანს ამ წინადადებებში არ ნაწილაკი, იმდენად არაბუნებრივი ხდება მთავარი წინადადების თავაზიანი კილო არ ნაწილაკის ამოღებისას: ვინც უნდა იყოს, მობრძანდი, ბატონო... ამ კონსტრუქციაში აშკარად უკეთესი იქნებოდა მკვეთრად უარყოფითი შინაარსის „წაბრძანდი“: ვინც უნდა იყო, წაბრძანდი!

გამოთქმას შეიძლება მოსდევდეს განკერძოებული სიტყვა-გამოთქმა, რომელიც აზრის დაზუსტება-დაკონკრეტებით აძლიერებს მსჯელობის კატეგორიულობას, მაქსიმალიზმს, ანუ იგივე ფუნქცია ეკისრება, რაც სხვა შემთხვევაში არ ნაწილაკს. მხედველობაში გვაქვს შემთხვევაში დამოწმებული ამგვარი მაგალითები: ვინც არ უნდა ყოფილიყო, ახალგაზრდა მსახიობი თუ სახელგანთქმული არტისტი, ყველას განუჩინებლად სჯიდა; სადაც არ უნდა ვყოფილიყავით, ოჯახურ გარემოში თუ საზოგადოებრივი თავშესაფრის ადგილებში,...; ვინც უნდა იყოს იგი, გიჟი, მარიონეტი თუ მესამეხარისხოვანი მსახიობი,... — ამ შესიტყვებებში არ ნაწილაკის მქონებლობა-უქონლობა არავითარ გადაწყვეტ როლს არ ასრულებს.

არ ნაწილაკის ხმარება არაბუნებრივია (და ძალიან იშვიათიც), როცა შესიტყვებაში უნდა ნაწილაკი, გინდა(ა)-ს მსგავსად, კითხვით სიტყვასთან შერწყმულადაა წარმოდგენილი: რაცუნდ, რაგინდ (რაცუნდ გააკეთოს/გაეკეთებინა, რაგინდ კარგი(ც) იყოს...). როგორც ჩანს, არ ნაწილაკი ყველაზე „კარგად გრძნობს თავს“ უშუალოდ ნებელობის, საჭიროების უნდა ნაწილაკის წინა პოზიციაში. რაც უნდა, რაც გინდა შესიტყვებები არ ნაწილაკის გარეშე უფრო მახვილიანია, რაც განაპირობებს კიდევ მათ შერწყმას. რაც არ უნდა (განსაკუთრებით გინდა) გამოთქმის შემადგენელ წევრთა კავშირი შედარებით სუსტია, მათი გათიშვაც შესაძლებელია (რა დიდიც არ უნდა ყოფილიყო საქმე...). ასეთ შემთხვევებში -ც ნაწილაკიც მოძრავია. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ, როდესაც გამოთქმაში კითხვით სიტყვაა და უნდა ნაწილაკს შორის რაიმე სიტყვა ჩაერთვის, არ ნაწილაკის მოთხოვნილებაც იზრდება, — გამოთქმის განვრცობიას არ ნაწილაკს, ერთი მხრივ, ლოგიკური მახვილის, აქცენტის გამაძლიერებლის როლი ეკისრება, მეორე მხრივ კი — წინადადების ნაწილებს შორის შესუსტებული კავშირის აღდგენისა. ზღრ.: „როგორი მძალი და პატიოსანი ცხოვრებითაც არ უნდა ცხოვრობდეს კაცი, ყოველთვის ახლავს მაინც ქვეცნობიერი სიხარბე, წადილი, ლტოლვა და წარმომავლობის გრძნობა“ (ალ. გამყრ., თარგმ.).

უნდა ვინააუღოთ, სხვა შემთხვევებშიც რაც უნდა/გინდა გამოთქმებში არ ნაწილაკის ჩართვა უპირველესად ამ ლოგიკური მახვი-

ღისა და მასთან დაკავშირებული ექსპრესიულობის შესუსტებას უნდა გამოეწვია.

გამოთქმაში არ ნაწილაკის არსებობა გარკვეულწილად დამოკიდებულია განსახილველი შესიტყვების ადგილზედაც წინადადებაში. არ ნაწილაკის ჩართვის საჭიროება იზრდება, როდესაც გამოთქმა მოქცეულია მთავარი წინადადების შტაში ან ბოლოში (განსაკუთრებით ამ უკანასკნელ შემთხვევაში). შდრ., მაგალითად, ერთის მხრივ, არ ნაწილაკიანი და, მეორეს მხრივ, მის გარეშე წარმოდგენილი ამ რიგის წინადადებები:

ანგოლული მშრომელები, სადაც უნდა გაესაუბროთ მათ, უდიდესი სიმპათიით ლაპარაკობენ საბჭოთა კავშირზე („კომ.“); შეუძლებელია ეს აღფრთოვანება არ გაიზიარო, რა ეროვნებასა და ასაკსაც უნდა ეკუთვნოდეს („ციც.“).

ყველაფერი უსაა მღალი პოეზია, რომელსაც ისინი ვერ შეცვლიან ვერაფრით, გამოხატვის რარტიკ რთული ამოცანებიც არ უნდა იღვეს მათ წინაშე („ლიტ. საქ.“); დარწმუნებული იყო, ამ თემაზე ვისთანაც არ უნდა ესაუბრა, მხარს არაინ დაუჭერდა („დროშა“).

თხრობითი წინადადებისათვის დამახასიათებელი დამავალი ინტონაციის გამო წინადადების ბოლოს მოქცეული გამოთქმის ლოგიკური მახვილი სუსტია და არ ნაწილაკის ჩართვით ამ მახვილის გაძლიერება ხდება.

გამოთქმის არანეიტრალურ სემანტიკას ანელებს აგრეთვე მისი განვრცობა სხვადასხვა სიტყვებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის შემთხვევები, როცა გამოთქმის არაორგანული წევრი უსწრებს მიმართებით ნაცვალსახელს.

მაგალითად:

ჯონი რაც არ უნდა ცუდ გუნებაზე ყოფილიყო, სხვას არასოდეს აგრძობინებდა („საუნჯე“); ეშერსტი როგორც არ უნდა მოქცეულიყო, მაინც პირუტყვულად გამოუვიდოდა და ისე გულამოსკენით ამოიკენესა, რომ... (ალ. გამყრ., თარგმ.).

ვფიქრობთ, ზემოთ მოყვანილ წინადადებებში ძირითადად სწორედ არ ნაწილაკის საშუალებით ხდება თხრობის არანეიტრალური მდინარების, ექსპრესიულობის შენარჩუნება.

ცალკეულ ზმნებთან განსაკუთრებით ხშირი ხმარების გამო ამ ტიპის ზოგმა გამოთქმამ ფორმულის სახე მიიღო და ერთგვარ „სიტყვის მასალად“ იქცა. ამგვარი შესიტყვებები უფრო სათქმელთან მოსაუბრის ემოციურ დამოკიდებულებას გამოხატავენ, ვიდრე მთავარი წინადადების შინაარსთან უშუალოდ დაკავშირებულ, კერძოდ, მასთან

დაპირისპირებულ რეალობას. დარღვეულია მათი, როგორც დამოკიდებული წინადადებების, სინტაქსური კავშირიც მთავართან. ამიტომ ისინი ჩართულ სიტყვა-გამოთქმებად უფრო გაიაზრება. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ზოგჯერ ასეთ გამოთქმებს ფრჩხილებშიც ათავსებენ ხოლმე. ამ რიგის შესიტყვებები, ჩვეულებრივ, არ ნაწილაკის შემცველია და არ-ის გარეშე მათი წარმოდგენა არაბუნებრივი ჩანს. ამგვარი „სიტყვის მასალიდან“ ყველაზე გავრცელებულია გამოთქმები: რაც არ უნდა იყოს და რაც არ უნდა თქვა. მაგალითად:

ასე რომ არ იყოს, ერთი აღმიანი (რა ხასწაულებრივი კაციც არ უნდა იქნას), ერთ ათეულში კი არა, ათჯერ ათეულ წელიწადშიც ვერ შეძლებდა საქართველოს ისტორიის ყოველი მომენტის ხელახლა, „საკუთრად“ განხილვას („ლიტ. საქ.“); მოსახლეობის სამედიცინო მონსახურებაზე საბჭოეთს, ჩვეულებრივ, ვერ ედავებოდნენ, რაც არ უნდა თქვა, უფასოა („კომ.“); რაც არ უნდა იყოს, მის მიერ დამარცხებული კლუბები... ხელწამოსაკრავ მეტოქეთა რიცხვს არ მიეკუთვნებიან („თბილ.“); რაც არ უნდა იყოს, წელიწადზე მეტი ერთად ჩაყვარებდათ სიკვდილს თვალბში („ლიტ. საქ.“).

შდრ., რამდენად არაბუნებრივი ჩანს ამგვარი გამოთქმები არ ნაწილაკის გარეშე: „რაც უნდა იყოს, ბოლშევიკები ვართ და არა კობტაბრუწა ქალიშვილები“ („დროშა“).

ანდაზებსა და ფიგურალურ გამოთქმებში, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, უფრო ნყარი სტრუქტურა აქვთ, დაცულია ძველი ვითარება და არ ნაწილაკის ჩართვა აღარ ხდება. მაგალითად:

გინც რა უნდა თქვასო. წისქვილმა კი ფქვასო (ანდ.); რაც უნდა იქნას თვალმა, წარბს ზევით ვერ წაეაო (ანდ.).

* * *

მთელს ამ განხილულ მასალაში -ც ნაწილაკი უგამონაკლისოდ მონაწილეობს, როგორც გამოთქმის გრამატიკულ-სემანტიკური სტრუქტურის აუცილებელი კომპონენტი. ერთადერთი გამონაკლისი, როდესაც -ც ნაწილაკი თითქმის არა გვაქვს, ის შემთხვევაა, როდესაც გამოთქმა რაგინდ სიტყვით იწყება. ეს გამოთქმა სხვა მხრივაც არას სინტერესოა; ესაა ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც არ ნაწილაკის შემცველი ფორმები გაცილებით ნაკლებ დასტურდება, ვიდრე უნაწილაკო.

როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, გინდ(ა)-ნაწილაკიანი ფორმები უფრო აღრინდელია, ვიდრე უნდა-ნაწილაკიანი. გარდა ამისა, ძველ ქართულში ამგვარ გამოთქმებში გინდა ძირითადად სწორედ კითხვით რა-სთან იყო დაკავშირებული და ხშირად ერთ სიტყვადაც შერწყმული; რაგინდ(ა).

სწორედ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელია ამ ფორმებში შეინარჩუნეს ყველაზე მეტად ძველი კონსტრუქცია:

რაგინდ შორის გზით მიეჩქარებოდეთ, მაინც შეჩერდებით იმ მცოდურის დაწვრის პირდაპირ (აკაცი): რაგინდ უმცირესი იყოს სამყაროს ელემენტი, რომელსაც ჩვენ შევიბენებთ, მალე აღმოჩნდება ხოლმე, რომ მისი შინაგანი სტრუქტურა რთული ყოფილა („საზოგ.“); ასეა, რაგინდ მალა იფრინო, თავს დაგტრიალებს ძერა (ე. კეტი); წიგნის მალაზიის თაროებზე არ ჩერდება ხალხური პოეზიის არცერთი კრებული, რაგინდ დიდი ტირაჟითაც იყოს გამოცემული („ლიტ. საქ.“); რაგინდ იტაცებდეს აღმართს კოსმოსური პრობლემები, ამქვეყნაურ საზრუნავზე მაინც ვერ იტყვის უარს („კონ.“).

მაგრამ რაგინდ ფორმა არ-ნაწილაკიან შესიტყვებასაც ქმნის. ასეთ შემთხვევაში საანალიზო კონსტრუქციაში კიდევ ერთი — უნდა ნაწილაკია ჩართული. როგორც ჩანს, ცალკეულ შემთხვევებში რაგინდ რთული სიტყვის სემანტიკაში შეიძლება დაიჩრდილოს გინდა(ა) ნაწილაკის მოდალური შინაარსი და, სხვა უნდა-ნაწილაკიანი მზა გამოთქმის ანალოგიით, მოცემულ შესიტყვებაში ჩნდება უნდა. ასეთ შემთხვევებში უკვე არ-ნაწილაკიანი შემთხვევები ჭარბობს. დამახასიათებელია ისიც, რომ ამგვარი შესიტყვებები, როგორც წესი, გრძელაა, — მათში თითქმის ყოველთვის გვაქვს სხვადასხვა სახის განაწილებები. შემასმენელი უპირატესად შედგენილია. მაგ.:

აქაც, ისევე როგორც ომის თემებზე წერისას, ბევრად, რაგინდ ნიჭიერად არ უნდა იყოს იგი, ვერ ახერხებს საკუთარი, ორიგინალური თვალთახედვით გახსნას თემა („ახ. კომ.“); მაგრამ რაგინდ მთავრულთვანი არ უნდა იყოს დოქტრინა თუ ზნეობრივ-ფილოსოფიური პრინციპი, შიშვლად მის არსებობას აზრი არა აქვს, საკადრისი სამოსელი სჭირდება („ლიტ. საქ.“); ნაწარმოებში, რაგინდ რეალისტურიც არ უნდა იყოს იგი, მხატვრულ პირობითობას გადაწყვეტი როლი ეკისრება (თ. მიხილ.); რაგინდ მჭიდროდ არ უნდა იყოს ეს თანხედენი, მაინც ჩვეულებრივის სფეროში რჩება (ჯ. ლენჯ.).

ამასთანავე, დასტურდება შესიტყვებები არ ნაწილაკის გარეშეც:

რაგინდ დრმა ძილშიც უნდა იყოს ნებისმიერი ჩვენგანი, გავალდებით და გვეათხო, თუ რაზეა ლაპარაკი, პასუხს მიიღებთ („კონ.“); შტრაუსის რომელიც ვნებავთ ვალსა, რაგინდ პოპულარულიც უნდა იყოს ბავი, მაინც მშვენიერია და ისტატობის გამოვლინება („თბილ.“); რაგინდ ბარადოქსულიც უნდა იყოს, რაც უფრო განაზოგადებ, მით უფრო კონკრეტულად აღიქმება სახე („კომ.“).

ისმის კითხვა: რატომაა, რომ გინდა ნაწილაკის შემცველ — რაგინდა(ა), რაც გინდა — გამოთქმებში არ ნაწილაკი იშვიათად იხმარება, უნდა ნაწილაკის შემცველში კი (იგულისხმება მხოლოდ კითხვითი სიტყვისაგან გათიშული შემთხვევა) — ხშირად, ვფიქრობთ, ეს ფაქტი და-

კავშირებული უნდა იყოს უნდა ნაწილაკის შედარებით მეტ ფუნქციურ მრავალფეროვნებასა და გავრცელებულობასთან. უნდა ბევრ სხვაგვარ კონსტრუქციასშიც მონაწილეობს, აღნიშნავს მომავალს, „უნდაობითობას“, ვალდებულებას, ვარაუდს, შესაძლებლობას... გინდა ამ თვალსაზრისით უფრო შეზღუდულია, მაშასადამე, ფუნქციურადაც უფრო მყარი და გამოკვეთილიც. თვით რა, როგორ, სადაც... სიტყვებთან ნაწილაკის ფუნქციით დაკავშირების დროსაც კი გინდა უფრო ზმნურად გამოიყენება, ვიდრე უნდა. სწორედ ამიტომ გინდა-ნაწილაკიანი შესიტყვება ფრაზეოლოგიურადაც უფრო მყარი აღმოჩნდება. მეტი მოდალური თავისუფლების გამო უნდა-ნაწილაკიანი კონსტრუქცია ნაკლებად კონკრეტულია და, მაშასადამე, სტაბილურობაც მცირე აქვს. შესაძლოა ეს გარკვეულწილად დაკავშირებული იყოს იმასთან, რომ უნდა, როგორც წარმომობით III პირის აღმნაშენელი, უფრო ზოგადია და ფართო სემანტიკური ველის მქონე, ხოლო II პირის გამომხატველი გინდა ამ მხრვ გაცილებით შეზღუდულია.

ამიტომ გინდა ნაწილაკის ზემცველ გამოთქმებში ემოციურობის ცვეთა სუსტია. მათი ექსპრესიული გამომხატველობა აქტიურია და, აქედან გამომდინარე, ისინი ნაკლებად საჭიროებენ ამ ფუნქციით გამოყენებულ -ც და არ ნაწილაკება.

* * *

არ ნაწილაკის ფუნქციის გასარკვევად საინტერესო ჩანს აგრეთვე იმ კონსტრუქციების განხილვა, რომლებშიც არ ნაწილაკის ხმარების საჭიროება ჭერჯერობით ეჭვქვეშ არ დანდგარა.

უპირველეს ყოვლისა, შეიძლება დავასახელოთ ერთი თხრობითი კლოს ნაკვთიანი სტრუქტურა, რომელიც სემანტიკურად ახლოს დგას რაც (არ) უნდა იყოს ტიპის შესიტყვებასთან. კავშირებითის ნაკვთიანი გამოთქმისაგან განსხვავებით, იგი უფრო თავისუფალი შესიტყვებაა და მკვეთრად გამოხატული მყარი ფრაზეოლოგიური გამოთქმის სახე არა აქვს. შესაძლოა ესეც იყოს მიზეზი, რომ ამ სტრუქტურაზე, ჩვეულებრივ, ყურადღებას ნაკლებად ამახვილებენ. ამ შესიტყვებაში არა გვაქვს უნდა ნაწილაკი; -ც ნაწილაკიც ძალზე იშვიათად გამოჩნდება ხოლმე. ზმნა უმთავრესად ნამყო ძირითადის ნაკვთითაა წარმოდგენილი; გვხვდება აგრეთვე ნამყო უსრული, ხოლმეობითი, აწმყო. რაც ჩვენთვის ყველაზე საინტერესოა, ჩმნას ყოველთვის ანლავს არ ნაწილაკი.

მხედველობაში გვაქვს ამგვარი შესიტყვებები:

მთელი დღის განმავლობაში რალაზე არ ვისაუბრეთ, რაც სერიოზულ ფაქტებს აღძრავდა (საუნჯე); [ბატონა ნიკომ] რამდენი რამე არ მთი-

გონა, რამდენი არ გუშენტი არ წამოაყენა, მაგრამ მასპინძლები არ ეშვებოდნენ („მნათ.“); როგორ არ ეცდილობდი, მაგრამ ვერ შევიძლი ჩემი პირველი პედაგოგების ხელწერის ხამოშობა („საუნჯე“); რა ცხოველს შეტყუით და რა ფრინველს, რომ ის არ გააჯაერებდა (ვაჟა); რამდენი არ ეძება, საფულე ვერა და ვერ იპოვა („საუნჯე“).

ამ წინადადებათაგან ზოგიერთს არ ნაწილაკის გარეშეც შეუძლია გამიზნული შინაარსის გადმოცემა, მაგრამ მყვეთრად შეცვლილი ინტონაციის ხარჯზე, რადგანაც მეტყველების ჩვეულ თხრობით მდინარებას ცვლის რიტორიკული ინტონაცია.

კიდევ უფრო მეტი კატეგორიულობით გამოირჩევა წინადადებები, რომლებშიც -ც ნაწილაკიც დასტურდება. მაგალითად:

სადაც არ გაივლი, ყველგან დადიან ხელიელჩაკიდებულ წვილება (გ. რჩ.); საითაც არ გაიხედა, — ნიხებმა, აგემა; ხელსახოცებმა და ფარდებმა მოსკრა თვალი („საუნჯე“); მაგრამ ჩირიკმა ვერ გაივო, რამდენიც არ აუხსნეს, ვერ მიხედა (გ. ლონ).

ამ წინადადებებში გამოყენებული არ ნაწილაკი უარყოფითობის შინაარსისაგან სრულიად თავისუფალია. მეტიც, იგი სწორედ დადასტურებითი მნიშვნელობით ჩანს გამოყენებული²⁰. არ ნაწილაკი აქ ზმნის ფუძისეული მნიშვნელობის უარყოფაზე კი არა, ამ მნიშვნელობის მთელ შესაძლებლობაზე, ნოქმედების ამომწურაობაზე მიგვიითი-თებს, რითაც იზრდება გამოთქმის ექსპრესიულობა. საგულისხმოა, რომ ამგვარ შესიტყვებებში არ ნაწილაკს შეიძლება შეენაცვლოს დადასტურებითი მნიშვნელობის გამაძლიერებელი კი ნაწილაკი: სადაც არ გაივლი = სადაც კი გაივლი; რამდენი არ ეძება = რამდენიც კი ეძება.

არ ნაწილაკის უარყოფის მნიშვნელობის ნეიტრალიზაცია მოხდა განსაზღვრულ სინტაგმატურ პირობებში, როდესაც შესაძლებელი შეიქნა ოპოზიციის საპირისპირო წევრთა აზრობრივ დიფერენციალურ ნიშან-თვისებათა გათანაბრება. ლინკვისტურ ლიტერატურაში ამგვარი მოვლენა ტრანსპოზიციის სახელითაა ცნობილი²¹.

განსახილველ შემთხვევაში ამგვარ აუცილებელ სინტაგმატურ პირობად უთუოდ კითხვითი სიტყვის არსებობა უნდა ჩაითვალოს, რომელიც რიტორიკული კითხვის შექმნათ მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს ფრაზის ექსპრესიულობას. შესიტყვების სტრუქტურიდან არ

²⁰ უარყოფის სინტაქსური კატეგორიის ამგვარ უნართან დაკავშირებით იხ. ვ. შენდელის სინტერესო სტატია, რომელშიც ავტორი უარყოფის კატეგორიის ერთ-ერთ ფუნქციად ინტენსიური მტყუების გამოხატვას გამოყოფს. იხ.: **Е. И. Шендельс, Отрицание как лингвистическое понятие: Ученые записки МГПИИЯ им. Мориса Тореза, Т. XIX, 1959.**

²¹ **Е. И. Шендельс, Многозначность и синонимия в грамматике, М., 1970, с. 16.**

ნაწილაკის ამოღება შეუძლებელია კონსტრუქციის გადაკეთების გარეშე. თუ კითხვით სიტყვას დავტოვებთ, მაშინ არ ნაწილაკის ნაცვლად მნიშვნელობის გამაძლიერებელი კი ნაწილაკი შემოდის სტრუქტურაში და კითხვით სიტყვასაც - ც ნაწილაკი დაემატება. იმავე შინაარსის გადმოცემა შეიძლება აგრეთვე განსაზღვრების ან დამატების ფუნქციის მქონე დადებითი მნიშვნელობის შესაბამისი სიტყვის ან გამოთქმის ჩართვით: რაღაზე არ ვისაუბრეთ = ძალიან ბევრ რამეზე ვისაუბრეთ; რამდენი არგუმენტი არ წამოაყენა = ბევრი არგუმენტი წამოაყენა და ა. შ.

განხილულ კონსტრუქციებში არ ნაწილაკის არსებობაც შეფასებულ უნდა იქნეს, როგორც უარყოფითი ფორმით ექსპრესიული მტკიცების გამოხატვის ერთ-ერთი საშუალება.

ამგვარი დანიშნულებით უარყოფითი ფორმის გამოყენება განსაკუთრებით ხშირია კითხვით წინადადებაში (მაგ.: წამოხვალ, არა? რატომაც არა?!). ეს სტრუქტურა სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია როგორც მეტყველებაში ექსპრესიის ერთ-ერთი საშუალება, რიტორიული კითხვის სტილისტიკური ხერხი²².

ნეგაციისა და, კერძოდ, არ ნაწილაკის ექსპრესიული ფუნქცია კარგად ჩანს აგრეთვე ერთი ტიპის ემოციურად შეფერილ წინადადებაებში, რომლებშიც მოსაუბრე მოულოდნელობის ეფექტზე აგებს სათქმელს. მაგალითად:

სახალწლოდ ვინახავდი კერატს და შავ ვერანამ არ მომტაცა! (ვაჟა);
თორემ წყალი არ დაჰკლებია! — ეუბნებოდნენ სოფელში ერთმანეთს, —
და ჩვენ კი რა ვიცოდით (ვაჟა); აკი არ მომტაცუყუეს ეს დროული კაცი!
(ილია); საკვირველი იყო: პოპეჩილის თანაშემწის საკითხავებმა, სასახლეში რომ
ბავშვებმა თამაშობები ვიცოდით... სწორედ არ მომტაცონა! (აკაკი); ადგე,
თორემ გამართული გუთანი არ მოცდიდეს, შებმული ურემი, ცხვრის ფარა,
ნახირი შორაქანზე არ მყავდეს ვასარეკი და ცხენის ჭოვი, ღორის კალძი
მოსავლელად (გ. ლეონ.).

ამ წინადადებაებში გადმოცემული ფაქტობრივი აზრი არ იცვლება არ ნაწილაკის გარეშეც, მაგრამ, ცხადია, სულ სხვა ემოციური ეფექტი აქვს არ-ნაწილაკიან გამოთქმებს.

ექსპრესიული ფუნქციით არ ნაწილაკის გამოყენების ენობრივ მოთხოვნებზე მიუთითებს კიდევ ერთი გამოთქმის მონაცემებიც. კინაღამ ხმნისართი ახალ ქართულში ნაყოფიერი ძირითადის ნაცვითან იზნარება როგორც არ ნაწილაკით, ისე მის გარეშე.

22 ნ. მ. ვეგრელიშვილი, ენის სინტაქსურა სისტემა — შეპირისპირებითი კვლევის ობიექტი, თბ., 1980, გვ. 21.

შდრ.:

რა ვუყოთ, ქარბუქმა ჯვარზედ აცვა, კინალამ სული არ ამოვკლიჯა ბოლოკივით, მინც სახლ-კარს ზომ მიადწია (გ. ლეონ); კინალამ არ შემო-
აკედათ! (ვაჟა).

ლა:

კინალან სული გასწურა (გ. ლეონ); ქარმზალმა კინალამ ქედო
მოვლიჯა (გ. ლეონ); ღრმა წყალა ეს ოხერი, კინალამ წამაქცია
(თ. ნატრ.); [პაპაჩემს] დუქნები დააკეთინეს და კინალამ გააკულაკეს
(რ. ინან.).

უჩქველია, რომ ამ კონსტრუქციითაგან პირველადი არ ნაწილა-
კის გარეშე წარმოდგენილი შესიტყვებებია, რადგან უარყოფას თვი-
თონ კინალამ ფორმის ამოსავალი გამოთქმა შეიცავდა: კინან აღარ.
სავარაუდებელია, რომ მას შემდეგ, რაც ეს ორი სიტყვა ერთმანეთს
შეერწყვა, სემანტიკაც თანდათან გაბუნდოვანდა, გამოთქმაში მიიჩქმა-
ლა უარყოფითი ნაწილაკის ექსპრესიული სემანტიკა და ენამ მის
გასაძლიერებლად საკომპენსაციო ახალი ნაწილაკი შემოიტანა გამო-
თქმაში.

არ ნაწილაკის ფუნქციის გააზრებისათვის საინტერესოდ გვეჩვე-
ნება აგრეთვე მისი მონაწილეობა სანამ/მანამ/ვიდრე საკავშირებულ-
სიტყვებთან დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებში. ამ-
გვარ კონსტრუქციაში არ ნაწილაკი გვხვდება მყოფად, ნამყო ძირი-
თადისა და იშვიათად — მყოფადის ხოლმეობითის ნაკვებთან. კონ-
სტრუქცია ძველია. ამგვარი მასალა საკმაოდ მოიპოვება როგორც
ძველ, ისე ე. წ. საშუალო ქართულში, თუმცა თანამედროვე ქართული
მინც უფრო აქტიურად იყენებს მას:

ვდეგნე მტერნი ჩემნი და ვეწიო მათ და არა მოვაქციო, ვიდრე არა
მიესრულნენ (ფსალმ.); ამენ გეტყვ შენ: ვერ გამოხუდე მიერ, ვიდრე
არა მისცე დანვისა კოთორი (მ. 5, 26); ვიდრე არღა ეყვავლოს ქათამ-
სა, სამ გზის უვარ-მყო მე (მ. 26, 75C). იხ. საინტერესო რედაქციული სხვაობა:
ვიდრე ქათმისა ვმობადმდე სამგზის უვარ-მყო მე (მ. 26, 75 HIK); ღმერთმა
მუნაშიდე ნუ მოგვლას, სანამღო მე შენ არ მოვკლათ (რუსულ.);

დათო ასე თვალდახუჭული იქდა, ვიდრე ღია სამზარეულოდან არ დაბ-
რუნდა და ცხელი თურქული ყავა არ შეემოიტანა („ლოტ. საქ.“); გაჩნდა
ძალღების სუნსული, ნაბული, სანამ კერძდელი ერთი დღის სავალზე არ
გამთავდეს (დ. შენგ.); ფუნზე იდგა, სანამ სეთუჰმა არ უთხრა, დავე-
ქი ახლო (მ. ამირ.); მოკლედ, ასე დროის ცხელით დაბროდი ძროხისა და ცხენს-
შუა, სანამ უნა არ გადმომივარდა და ორივე არ გამექცა (ნ. ღუმბ.).

შეინიშნება საინტერესო კანონზომიერება: თუ ამგვარი გამო-
თქმიდან არ ნაწილაკს ამოვადებთ, უნდა შეიცვალოს ზმნის ნაკვეთი:
უარყოფითნაწილაკიან მყოფადის უნაწილაკო მყოფადის კავშირებითი

შეესაბამება, ნამყო ძირითადს — მყოფადის ხოლმეობითი (სანამ არ მოგვლა = სანამ მოგვლავდე; ვიდრე არ დაბრუნდა = ვიდრე დაბრუნდებოდა). ოღონდ ასეთი მონაცულებობის შესაძლებლობა მხოლოდ მაშინ არის, როცა მთავარი წინადადება წართქმითი შინაარსისაა.

არ ნაწილაკი არც ამ გამოთქმებში გამოხატავს უარყოფას. დროული მიზეზ-შედეგობრიობით დაკავშირებული ორი მოქმედებიდან ერთის დასრულების ბოლო, უკიდურეს ფაზაზე ყურადღების გამახვილება არ-ნაწილაკიანი შესიტყვებით სდება. ამასთან, არ ნაწილაკი სრული ასპექტის წყვეტილი, ნომენტობრივი მოქმედების გადმოცემ ნაკვეთებს პროცესულობას ანიჭებს, მოქმედებას დიურატიულ განფენილობაში წარმოადგენს. იგა ერთგვარი „შუამავლის“ როლს ასრულებს სანამ/მანამ/ვიდრე სიტყვათა გარკვეულ განგრძობით დროულ სემანტიკასა და ზმნის სრულ ასპექტობრივ მნიშვნელობას შორის; ამავე დროს, ყურადღება გამახვილებულია ამ მოქმედების დასრულების ბოლო ფაზაზე. გამოთქმა ვიდრე არ დაიღალა ასპექტობრივად სრულიც არის, მომენტობრივიც და ამ მომენტობრივის წინამავალ ვითარებასაც უკავშირდება. ამდენად, მოქმედებას იგი დინამიკაში, ერთგვარ გრძობობაში წარმოგვიდგენს.

მყოფადის კავშირებითის შესაძლებელ-სავარაუდებელი, ხოლო ხოლმეობითის დიურატიულობისა და მრავალგზისობის სემანტიკისათვის ამ პროცესულობას, განგრძობითი მოქმედების გადმოცემა ბუნებრივი ფუნქციებია, რის გამოც ისინი ბუნებრივად გვევლინებიან არ-ნაწილაკიანი მყოფადისა და ნამყოს ეკვივალენტურ ფორმებად.

* * *

ამგვარად, ქართულში საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როცა არ ნაწილაკი უარყოფის შინაარსით არ არის გამოყენებული. საანალიზო გამოთქმებშიც არ ნაწილაკს წინადადების ექსპრესიულობის გაძლიერების ფუნქცია აქვს. სხვათა შორის, ასევეა შეფასებული არ ნაწილაკის ფუნქცია რუსულშიც (ნი), რომლის გავლენითაც ვარაუდობენ ამ ნაწილაკს გაჩენას აღნიშნულ გამოთქმებში²⁸.

ერთი კი ფაქტია: რომ არაფერი ვთქვათ ადრინდელ ვითარებაზე, როცა ამგვარ გამოთქმებში არ ნაწილაკი სულ არ ჩანდა, XIX საუ-

28 Н. И. Формановская, Стилизация сложного предложения, М., 1978, с. 35, 70; Грамматика современного русского литературного языка, М., 1970, гл. 720; ვ. ვინოგრადოვის აზრით, ნაწილაკი იმ მიმართებით ნაცვალსახელებთან კომპლექსში какой—ни, где—ни, кто—ни, куда—ни, откуда—ни ამ ნაცვალსახელებს განმაზოგადებელ მნიშვნელობას ანიჭებს. იხ.: В. В. Виноградов, Русский язык, М., 1972, гл. 525.

კუნის შწერაღთა მეტყველებაშიც ეს შენიტყვებები ძირითადად არ ნაწილაკის გარეშე გამოიყენება, ხოლო ამ ნაწილაკის შემცველი გამოთქმები შეუღარებლად მცირეა. მის გავრცელება-დამკვიდრებაში რუსული ენის გავლენის უარყოფა, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება. მაგრამ რუსულსათვის დამახასიათებელი ეს მოვლენა ქართულში ასე მტკიცედ ვერ დამკვიდრდებოდა, მას გარკვეული შინაგანი ენობრივი მოთხოვნილებაც და ზოგ სტერეოტიპულ გამოთქმაში ხმარების ტრადიცია რომ არ დახვედროდა (მაგ., ცოტა არ იყოს, იმისი არ იყოს და მისთ.).

ასეთ ხელმშემწყობ პირობებელ ორი მომენტი შეიძლება დავსახავდეთ. პირველი: არ ნაწილაკის ჩართვა ხელს უწყობს უნდა ნაწილაკის კიდევ უფრო „განაწილაკებას“ და ნაწილაკისა და ზმნის ლექსიკალიზაციას, მათს აღქმას ერთ მთლიან სემანტიკურ ოდენობად: უარყოფითი ნაწილაკები ხომ, ჩვეულებრივ, უშუალოდ უსწრებენ ზმნურ ფორმას, ზმნური წარმომავლობის ნაწილაკთა ამგვარი მისწრაფება კი საერთო ენობრივი ტენდენციაა: ზმნა>დამხმარე ზმნა>ნაწილაკი>ფორმანტი. გამოთქმებში რაც უნდა იყოს/მოხდეს, სადაც უნდა წავიდე მეტი ზმნურობა აქვს უნდა-ს. ზმნასა და ნაწილაკს შორის რომ კავშირის აღდგენაც კი შესაძლებელია. შდრ.: რაც უნდა რომ ბედმა მტანჯოს... და: რაც გინდა რომ შეგეკვეთათ, მოგიტანდნენ... ეს ფრაზები დღეისათვის, შესაძლოა, გაუმართავი ქართულის ნიმუშებია, მაგრამ ენობრივად ისინი რამდენადმე გამართლებულია. საშუალო ქართულში ამგვარი შემთხვევები საკმაოდ მრავლად გვხვდება²⁴. არ ნაწილაკის შემცველი გამოთქმები რაც არ უნდა იყოს/მოხდეს, სადაც არ უნდა წავიდე... უფრო შეკრული, მყარი ფორმულებია. მათთვის რთული წინადადების ფორმის დაბრუნება ძნელია. სადაც არ უნდა რომ წავიდე, რაც არ გინდათ რომ შეგეკვეთათ, რაც არ უნდა რომ იყოს... უფრო არაბუნებრივი, არამართებული შესიტყვებებია.

მეორე და უმთავრესი მიზეზი არ ნაწილაკის გავრცელებულობისა უნდა იყოს ძველი, არ ნაწილაკის გარეშე წარმოდგენილი გამოთქმის ფუნქციური უკმარისობა, სემანტიკური დატირთვის შესუსტება.

ცნობილი ფაქტია, რომ გრამატიკული სტრუქტურები გარკვეულ შემთხვევებში ძველდება, ბუნდოვანდება და ჩნდება გარკვეული შეუსაბამობანი გადმოსაცემ შინაარსსა და გამომხატველ ფორმას შორის. სემანტიკური საჭიროება დაძაბებით ფორმობრივ გამომხატულებას

²⁴ ნ. კოტიხოვი, კლოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში, თბ., 1986, გვ. 89—90.

უმებს და ასე ჩნდება ორმაგი მრავლობითობის, ორმაგი უარყოფის გრამატიკული სტრუქტურები.

რაც უნდა იყოს, სადაც უნდა წავიდე... ტიპის გამოთქმებში, საე-
რაუდოა, ასევე რამდენადმე გაცვდა ექსპრესიულობის გადმომცემი
ფორმოებრივი სტრუქტურა და ემოციურობის ეფექტის გაძლიერება
ენაში ადვილად დაუკავშირდა არ ნაწილაკს, მით უფრო, რომ რუსული
ИИ და ქართული არ ნაწილაკებს ფუნქცია ამ თვალსაზრისით დაე-
მთხვა ერთმანეთს. ამას უდავოდ შეუწყო ხელი აგრეთვე ქართულში-
ვე არსებულმა ტრადიციამ — მიელ რიგ გამოთქმებში არ ნაწილაკი
უკვე გამოყენებული იყო როგორც მნიშვნელობის გამაძლიერებელი,
ექსპრესიულობის გამომხატველი მორფემა (მაგ., გამოთქმებში: ცოტა
არ იყოს = ცოტათი, იმისი არ იყის = როგორც იმან თქვა და მისთ.).

* * *

რაც შეეხება სადღეისო რეკონენდაციებს: უმჯობესია, არ ნაწილაკი
არ ჩაერთოს რაგინდ, რაცუნდ საყავშირებელი სიტყვებით დაწყებულ
შესიტყვებაში, თუ იგი არ არის გართულებული უნდა ნაწილაკით
(რაგინდ უნდა). ამ და ყველა დანარჩენ შემთხვევაში დასაშვებია არ
ნაწილაკის თავისუფალი გამოყენების შესაძლებლობა, — პარალელუ-
რი კონსტრუქციები: რაც უნდა იყოს|რაც არ უნდა იყოს. საფიქრე-
ბელია, რომ უნიფიკაციის მოთხოვნილება (და ენობრივი ტენდენციაც!)
საბოლოოდ არ ნაწილაკის სასარგებლოდ იმოქმედებს, თუმცა, ჩვენი
აზრით, არჩევანი უკვე გაკეთებულია და არ ნაწილაკის დამკვიდრებას
შხოლოდ მკაცრად გაცნობიერებული, ხელოვნური ჩარევალა აბრკო-
ლებს. მაგრამ რაც არ უნდა (!) ვებრძოლოთ განხილულ
შესიტყვებაში არ ნაწილაკს, იგი ალბათ მაინც დამკვიდრდება, რად-
განაც ამას მოითხოვს გამოთქმისათვის ექსპრესიულობის შენარჩუნე-
ვის, ხოლო რიგ შემთხვევებში — მისი გაძლიერების საჭიროება.

შენიშვნა: ეს წერილი მიელს კრებულთან ერთად უკვე გა-
დაცემული იყო დასაბეჭდად, როცა გამოვიდა 1991 წლით დათარი-
ლებული XXX ტომი „იბერიულ-ავკასიური ენათმეცნიერებისა“. მას-
ში გამოქვეყნებულია აკად. ვ. თოფურის ადრე (1924 წ.) დაწერილი
წერილი, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ეძღვნება („ერთი
სინტაქსური კონსტრუქციისათვის ქართულში“). ზემოაღნიშნული ტექ-
ნიკური მიზეზით, სამწუხაროდ, ვერ მოგვიხერხდა ვ. თოფურის თვალ-
საზრისის გათვალისწინება.